

Dutkansearvvi dieđalaš áigečála

Nr. 1/2017

Sámegielaid ealáskahttin – geasa ávkin? (I)
Sämikielâi iäláskittem – kiäs ävkkin? (I)
Sää'mkiõli jeälltummuš – ķeäzz äu'kken (I)

Almustahtti

Sámegiela ja -kultuvrra dutkansearvi

Doaimahan / Toimâttâm

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

ISSN 2489-7930

**Sámegiela ja -kultuvrra dutkansearvi /
Sämikielâ já -kulttuur tutkâmservi /
Sää'mkiõl da -kulttuur tu'tk̑keemsie'brr**

Irja Seurujärvi-Kari

**Sámegiela ja -kultuvrra dutkansearvi /
Sämikielâ já -kulttuur tutkâmservi /
Sää'mkiõl da -kulttuur tu'tk̑keemsie'brr**

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

**Doaimmahusa dearvvahussánit /
Toimâttuv tiervâttâssäänih**

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

Artihkkaliid sisdoallu

2

4

9

**Artihkkalat / Artikkeleh /
Artikkee'l**

11

Dos, FT Marja-Liisa Olthuis

Kielâiäláskittem – jyehi ulmuu vuoigâdvuotâ

12

Mari Keränen

**Davvisámebla standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki
ovdánan?**

22

Torkel Rasmussen

Eanet sápmelaččat go goassege ovdal

39

Sámejela ja -kultuvrra dutkansearvi / Sämikielâ já -kulttuur tutkâmservi / Sää'mkiõl da -kulttuur tu'tk̄keemsie'brr

Irja Seurujärvi-Kari

Sámejela ja -kultuvrra dutkansearvi / Sämikielâ já –kulttuur tutkâmservi /
Sää'mkiõl da -kulttuur tu'tk̄keemsie'brr / Saamen kielen ja kulttuurin tutkimusseura
vuodđduuvvui jagis 2014. Dutkansearvvi ulbmilin lea:

- Gáhttet sámejela ja -kultuvrra dutkamuša ja ovddidit dan paradigmma dovddusin dahkama álmmotlaččat ja álbmogiidgaskaččat
- Dahkat dakkár dutkamuša, mii konstruere dutkanvullosaččaid ja dutkiid gaskasaš dásseárvosaš vuorrováikkuhusa
- Lasihit ipmárdusa sihke dieđu ja diđolašvuoda unnitlogu ja álgóálbmogiid gielaid ja kultuvraaid birra
- Lasihit sámejela geavaheami ja máhcahit giela geavahussii doppe, gos dan geavahus sierralágan giellageavaheami oktavuođain lea jávkan dahje geahppánan.

Dutkansearvvi dárkkuhussan lea erenomoamážit lasihit dieđamáilmimi ja sámegielat servošiid gaskasaš oktavuođaid, ja ná oažžut dutkiid buvttadan dieđu ain eanet álgóálbmotgiellaservošiid geavahussii. Dutkansearvvi diedalaš áigečála lea vuosttaš Suomas almmustahhton sámegielat diedalaš áigečála. Dan ulbmilin lea hukset nana sáme- ja álgóálbmotdutkiid gaskasaš fierbmádaga sihke lasihit sámegielaid girjjálaš geavaheami ja oinnolašvuoda. Ulbmilin lea maid fidnet sihke dutkiid ja aktivisttaid čállit ain višsalut sámegillii, ja fállat ná sámegielat lohkkiide beroštahti deavsttaid. Sávvamis lea, ahte elektrovnnalaččat almmustahhton deavsttat movttidahttet lohkkiid maiddái oassálastit dieđalaš háleštallamii.

Áigečállaga nubbi nummir lea plánejuvvon almmustahttot giđđat 2018. Nuppi nummira temán lea lingvistihkka. Doaimmahussii leat juo boahtán moanat deavsttat, muhto ain lea dilli ja áigi čállit dange nummirii. Goalmmát nummir boahtá olggos čakčat 2018 temáin *Álgoálbmotdutkamuš*. Daid čállosiid birra lohkkit ja čállit ožžot lassedieđuid dutkansearvvi ruoktosiidduin (<http://www.dutkansearvi.fi>).

Dutkansearvvi blogga lea rabas háleštallankanála sámi ja álgoálbmogiid dieđalaš áššiin sihke sin áigeguovdilis gielalaš ja kultuvrralaš áššiin ja vuogatvuodain. Dan bokte lea maiddái vejolaš juohkit dieđu áigeguovdilis konferenssain ja eará dáhpáhusain. Dutkansearvi sávvá oažžut lasi bloggačállosiid! Ulbmilin lea almmustahttit moadde blogga mánotbajis. Ulbmilin lea čállit bloggaid sámegillii, muhto maiddái earágielat bloggačállosat leat buresboahtin.

Doaimmahusa dearvvahussánit / Toimâttâs tiervâttâssäänih

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

Sámegielaid ealáskahttin – geasa ávkin?

Sámiid njálmmálaš árbi, máinnas-, juoigan-, livđe- ja leu'ddárbi, lea hui rikkis ja dat lea guoddán sámegielä ja -kultuvrra agibeaivve. Girjjálaš dahje čállingiela dáiddu sámit dárbašišgohte eanet easkka hui maŋnit dalle, go modernitehta ja institušuvnnat, nugo skuvla, bohte maiddái Sápmái.

Sámit leat máhttán máŋgaid gielaid, daningo sii leat eallán máŋgaid álbumogiid ja kultuvrraid gaskkas. Našuvnnastáhtaid huksen ja nationalistalaš politihka leavván váikkuhišgodjii sápmelaččaide nu, ahte dat heahpanišgohte iežaset kultuvrra ja giela-Sámeigella goittot ii jávkan ja olbmot jotke giela hállama iežaset árbevirolaš birrasis, nugo ruovttus, boazodoalus ja eará árbevirolaš bargguin ja ealáhusain.

Eatnigiellagat leat doallan giela ja kultuvrra badjin ja ná dat leat seilon ja sirdon. Stuorámus oassi giellamáhtiin eai goit goassige olus geavat čállingiela. Čállingiella lea dikotomalaš iđa dan láhkai, ahte muhtumat geavahit dan ollu ja muhtumat eai jur ollenge. Liikká čállingiela geavaheapmi lea ávkkálaš ja dárbbalaš moderna málmmis, nugo medias, hálddahuosas, skuvlla ja diehtagis.

Árbevirolaš domenaid lassin lea boahtán ođđaáigásáš domenat. Daid sáhttá juohkit guovtti oassái: heajos ja gievrras domenat. Heajos domenat leat dábálaččát passiivat. Dat sáhttet leat virggálaš lágain suodjaluvvon domenat dahje eahpevirggálut nugo gávpi ja boasta. Gievrras domenat leat dakkárat, main giella gullo ja oidno; sámeigella oahpahusgiellan skuvllas, sosiálalaš media, dieđalaš giella sihke friijaáigge ja

giellaservošiid doaimmain. Giellaaktivisttaid ja dutkiid bargun lea dalle gávdnat dássedeattu árbevirolaš ja moderna domenaid badjin doallamis. Hástalussan lea maŋimuš logiid jagiid šaddan árbevirolaš sámeguovllu olggobealde ássi sápmelaččaid giela seailluheapmi. Dán áigge gievrras dahje moderna domenat leat šaddamin giela seailluheaddji domenan. Dutkansearvvi ágečála lea dát ođđááigásaš ja gievrras domena. (Olthuis, Paksi, Rauhala & Seurujärvi-Kari 2017: **Learning through language and digital technologies. Indigenous epistemologies in a dialogue with Euro-American academia.** 27.–28.9.2017, Tromsø, Norway.)

Doaimmahangottis leage illu sávvat váimmolaččat buresboahtin lohkat Sámejela ja -kultuvrra dutkansearvvi vuosttaš dieđalaš áigečállaga! Dán vuosttaš nummira temán lea válljejuvvon giellaealáškahttin: olbmuin galgá leat mokta geavahit ja várjalit iežaset giela ja kultuvrra. Dán nummira siidduin mii oaidnit dutkiid čállimin dan fáttá birra. Dán nummiris leat fárus golbma artihkkala. Sámejela ja -kultuvrra dutkansearvi háliida lieggasit giitit dán nummára čálliid.

Manin dát ođđa almmustahttinkanála galggai šaddat? Sivvan lea dat, ahte sámedutkamuš ii leat nu boares suorgi, ja ovttaláhkai dieđalaš máilmnis lea dovdan konkrehtalaččat dan, ahte sámejella ii leat Suoma bealde bures dohkken dieđalaš almmustahttingiellan. Muđuige dieđalaš čállin sámegillii lea ođđa áSSI, ja muhtunláhkai lea ain leamaš álkit dorvvastit eanetlohkogielade - oassin juo dan dihte, ahte dieđalaš almmustahttinkanálat leat leamaš eará gillii go sámegillii. Dán nummiris leat geavahuvvon guokte Suomas hállon sámejela. Das duohkoge jurddan lea dohkkehít buot sámejelaid geavaheami čállingiellan. Dát áigečála fállá goit ovta lasseforuma dieđalaš čállimii sámegillii.

Doaimmahusa dearvvahussánit / Toimâttâs tiervâttâssäänih

Dutkansearvi ávžžuha, ahte dutkit ja aktivistat geavahit dán foruma roahkkadit ja ovdagattuid taga. Mii galgat hukset vuodu earret sámegillii čállimii maiddái dasa ahte mii bastit gaskaneamet čájehit stuorát gielalaš doarjaga ja toleránssa. Dalle lea sámegielas boahttevuhta ovdánit čálldiellian. Dalle lea dutkiin ja aktivisttain vejolaš lonuhallat oaiviliid ja nie hukset buoret sámebirrasa sámetgielat olbmuide.

Sämikielâi iäláskittem – Kiäs ävkkin?

Sämikielâ njálmálâš ärbi, tego mainâs- já juoigâm-/livđe-leu' dd-ärbi, lii riges, já tot lii kuáddám sämikielâ já kulttuur avepeeivi. Kirjálii kielâtááiđu vuod sämmiliih tarbâškuottii eskin mannjeed talle ko moderniteet já instituutioh, eromâšávt škovlâ, juksii Sämkikuávlu.

Sämmiliih láá meiddei máttám maangâid kielâid tondiet ko sij láá iällám maangâi almugij já kulttuurij kooskâst. Eskin aalmuglâšstaatâi huksim já nationalistlâš poliik levâinem vaaigutškuottii sämmiláid nuuvt et sij heeppânškuottii jieijâs, kulttuuris sehe kielâs. Sämikielâ kuittâg siäilui jieijâs ärbivuávâlii pirrâsist tego pääihist, puásuituálust já eres ärbivuávâlijn pargoin já eellimkiäinuin.

Eenikielâliih láá ain toollâm kielâ já kulttuur pajeen, já näävt toh láá siäilum já sirdum. Stuárráámus uási kielâmättein ij kuittâg kuássin ennustkin keevti čäällimkielâ. Čäällimkielâ lii digotomlâš almoon: motomeh kevttih tom ennuv, motomeh iä jur ollágin. Liijká-uv čäällimkielâ máttu lii ávhálâš tááláá moodeen maailmist tego mediast, haldâttâsâst, škoovlâst já tiettust.

Ärbivuáválâš domenij paaldân láá puáttám uđđâigásiih domeneh. Taid puáhtá jyehiđ hiäjus já kievrâs domenáid. Hiäjus domeneh láá táválávt passiivliih. Taah pyehtih leđe virgáliih laavâ suoijim domeneh teikâ epivirgáliih tego kävppi já postâ. Kievrâs domeneh vuod láá tagareh, main kielâ kulloo já uainoo: sämikielâ mâttaáttâskiellân škoovlâst, sosiaallâš mediast, tiedâlâš kiellân, rijjäägi já kielâsiärvus tooimâin.

Kielâaktivistij já totkei pargon šadda-uv talle kavnâđ täsitiädu ärbivuáválâš já moodeern domenij paijeentolâmist. Hástun majemui love ive ääigi lii vala šoddâm ärbivuáválii Sämikuávlu ulguubeln ässee sämmilij kielâtááiđu siäiluttem. Taan ääigi taah modern domeneh láá-uv šoddâmin kielâ siäilutteijen já uđđâ sirdemsaijeen. Tutkâmseervi äigičaalâ lii taan ääigi uđđâ, kievrâs kielâdoomeen!

Nuuvtpa toimâttâskoddeest lii-uv ilo tuáivuttiđ *váí mulávt tiervâpuáttim* luuhâđ **Sämikielâ já -kulttuur tutkâmseervi** vuossâmuu tiedâlii äigičalluu! Taan vuossâmuu nummeer teeman lii väljejum kielâiälâskittem: ulmuin kalga leđe motivaatio kevttiđ já varjâliđ jieijâs kielâ já kulttuur. Taan nummeer sijjđoin mij uáinip totkeid čälimin taan fáadást. Taan numerist láá fárust kulmâ artikkâl. Sämikielâ já -kulttuur tutkâmservi haalijd-uv lieggâsávt kijtteđ taan nummeer čälleid.

Mondiet taat uđđâ almostittemuáli koolgâi šoddâđ? Suijân lii tot, et sämitutkâmuš ij lah nuuvt puáris syergi, já oovtmottoom lii tiedâlii maailmist tubdâm konkreetlávt tom, et sämikielâ ij lah Suomâ peln nuuvt pyereest tuhhim tiedâlii almostittemkiellân. Mudoi-uv sämikielân čäällim tiedâlávt lii uđđâ ässi, já mottoomnáál lii ain lamaš “älkkeb” turvâstiđ eenâblovokielân - uássin jo tondiet, et tiedâliih almostittemuálih láá lamaš eres kielân ko sämikielân. Taan numerist láá kevttum puoh kulmâ Suomâ pele sämikielâ. Täst ovdâskulij-uv juurdân lii tuhhiittiđ puoh sämikielâid čäällimkiellân. Taat addel kuittâg oovtâ laseforum sämikiel tiedâlii čälimâń.

Doaimmahusa dearvvahussánit / Toimâttâs tiervâttâssäänih

Tutkâmservi ávžoo, et totkeeh já aktivisteh kiävtáččii taan foorum ruokkâdávt já muneoskoittáá. Mij kolgâp huksiđ vuádu sämikielân čälimâń já meiddei toos, et mij koskânanâń čäittip stuárráb kielâlii torjuu já tolerans. Talle sämikielâst lii puátteevuotâ ovdániđ čäällimkiellân. Talle lii totkeid já aktivistáid máhđulâš lonottâllâđ uáivilijd já toin naalijn huksiđ pyereeb sämipirrâs sämmiláid já eres-uv sämikiel sárnoch.

Artihkkaliid sisdoallu

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

Artihkkaliid guovddášdoahpagat leat giela ealáskahttin, davvisámegiela standardiseren sihke sámegiela ceavzinnávccaid mihtidangažáldagat.

Marja-Liisa Olthuis giedahallá giellaealáskahttima doahpaga ja dan, mii lea giellaplánen. Mo giellaealáskahttinprošeavttat huksejuvvojit ja makkár ášsit daidda váikkuhit.

Mari Keränen govve iežas artihkkalis, mo dávvisámegiela plánen 1970-logus lea dáhpáhuvvan ja mii lei giellalávdegottis čállinvuogireforma ulbmilin. Son lea geavahan metodan dáža gielladutki Lars S. Vikøra korpusplánema analyserenmodealla, mii sistisdoallá sullii guoktelogi prinsihpa. Son lea jearahallan guokte giellalávdegotti miellahtu.

Torkel Rasmussena artihkkalis jerro, man lahkái sáhttá mihttidit ovtta giela dili ja dan ceavzinnávccaid. Mo sápmelaččat leat dál juohkásan giellamáhtuid mielde? Mat leat sápmelaččaid ja sámegiela hálliid duođalaš logut? Giela ceavzinnávccaid sáhttá gávn nahit máŋgga vuogi mielde, earret loguid dutkama, maiddái giellalága ja dan ollašuvvama, sierralágan giellaprográmmaid, gielladoalladumiid ja eará vugiid dutkama mielde. Logut ná eai iešalddes duođas buot gielladilis. Sámiid ektui logut muđuige leat unnit, vaikko dát logut orrot nuppe dáfus hirpmástuhti: Rasmussena mielde lea fuolastuhti dat, ahte Norgga bealde dušše unnit go 25 % máhttet dahje hállet sámegiela ja vejolaččát eanet go 75 000 eai máhte.

Artihkkaliid sisdoallu

Toimâttâskode peelest - Doaimmahusa beales

Helsigist / Helssegis 15.12.2017

Marja-Liisa Olthuis

FT. Dos.

Oulu ollâopâttâh

Giellagas-instituut

Irja Seurujärvi-Kari

FT

Helssega universitehta

Álgoálbmotdutkamuš

Gáldut

Olthuis, Marja-Liisa, Attila Paksi, Ilona Rauhala & Irja Seurujärvi-Kari 2017:

Learning through language and digital technologies. *Indigenous epistemologies in a dialogue with Euro-American academia*. 27.–28.9.2017. Norway: Tromsø.

Marja-Liisa Olthuis: Kielâjäláskittem - jyehi ulmuu vuogâadvuotâ

Mari Keränen: Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan? –
Sosiolingvisstalaš analysa 1978- čállinvuogi ja giellalávdegotti barggu birra

Torkel Rasmussen: “Eanet sápmelaččat go goassege ovdal” - Leago vejolaš mihttidit
ovtta giela dili?

Kielâiäláskittem – jyehi ulmuu vuoigâd-vuotâ

Dos, FT Marja-Liisa Olthuis
Oulu ollâopâttâh, Giellagas-instituut

Laiðiittâs

Taan nummeer kuávdáš teeman lii kielâiäláskittem. Kielâ kalga iäláskittiđ ton uhkevuálásâšvuotâ tiet – tondiet, et kielâ sirdum čuávuvâš suhâpuolváid lii jo-uv potkânâm teikâ aštum. Talle ko kielâsiärvus luápá jieijâs kielâ kevttimist já sirdoo kevttiđ eenâblovo kielâ meiddei jieijâs juávhu siste, lii saahâ kielâlii assimilaatiost adai kielâmolsomist. Taat artikkâl addel uáinu toos, maid kielâ siäilum oovdân kalga já puáhtá porgâđ.

Mii kielâiäláskittem lii?

Kielâiäláskittem ulmeh

Kielâiäláskittem tuálá sistees taid tooimâid, moi ulmen lii potkiđ kielâlii assimilaatio teikâ kielâmolsom ovdánem. Taah tooimah kyeskih ohtsâškoodán, kielâsiärvusâń já ovttâskâs ulmui. (TSKE 2012,12.)

Jieččân luvâldâlmijn mun lam ovdebái lasseen miäruštâllâm kielâiäláskittem “aalgâaalmugkielâ / ucceeblovokielâ káijumâń viggee kielâvuávámin (kielâvuávám, eng. *Language planning*)”. Muštottâm meiddei tom, et kulttuurist lii čovgâ ohtâvuotâ kielâń, ton siäilumâń já lappuumâń. Kulttuurtoimâi paigeentoollâm kielâin oovded sehe kielâ et kulttuur siäilum. Mut jis kulttuur já ärbi láppoo, tot läävee tuálvuđ kielâ-uv fárustis.

Kielâiäláskittem ulmen lii macâttiđ kielâ aktiivlii anon nuuvt et sehe naatiivsárnooh já L2-sárnooh (= ij-nativeh jo-uv etnisii juávhu siste teikâ ton ulguubeln) kevttih kielâ. Kuohuuh sárnotijipah annojeh. Eenikielâliih sárnooh láá kielâ pyeremuuh äššitobdeeh, kiäh siäilutteh tááláid

kielâkevttimohtâvuodâid, moin kielâ lii sirdum. Sii kielâlii já kulttuurlii máátu tuárjumân kalga kevttiđ naavcâid. L2-sárnoi peht kielâ finnee uđđâ kevttimohtâvuodâid, mii pelestis išseed kielâ paijeentolâmist pääihist já ton ulguubeln. Kielâohtâvuodâi mere lasettem luhostuvá toin naalijn, et kielâ uáppih sehe etnisii juávhu ulmuuh et ulguupiälásiih, kiäh čonnâseh kielâ paijeentolâmân. TSKE mield (2012, 56) kielâsárnoi mere lasettem lii kuávdáš ässi talle ko suhâpuolvah láá monâttâm kielâs, ko sárnooh láá uccáá já ko etnisâš juávkku lii ucce. Smavvâ populaatioh láá nonnihánnáá meendu heerkih ulguubeln puáttee teddui já nubástussáid.

Kielâiäláskitmân viggee kielâvuávámist láá kulmâ váldusyergi:

1. Kielâ kevttimohtâvuodâi huksim
2. Kielâ lingvistlâš ovdedem
3. Kielâ máttááttem

Mun kiedâvušâm taid tärhibeht čuávuvván pittáin.

Kielâiäláskitmân viggee kielâvuávám

STATUSVUÁVÁM

Kielâ statusáin uáividuvvoo kielâ saje ohtsâškoddeest eres kielâi kuáttá (Kj. Edwards 1996). Statusvuávám lii kielâiäláskittem váldu-uáinu. Tast kiddejuvvoo huámášume kielâpolitiikâń, ucceeblovokielâi kiävtun eres kielâi kuáttá, kielâlii variaation sehe kielâ sajan ohtsâškoddeest já kielâsiärvusist. Váldu-ulmen lii ucceeblovokielâ ohtsâškoddálíi status pajedem toin naalijn, et huksejuvvojeh uđđâ kielâkevttimohtâvuodâh siämmást ko ärbivuáváliih kielâohtâvuodâh paijeentuállojeh. Anoliih jurduuh láá om. kielâ finnim škoovlâ máttááttâskiellân, peivipaaihij toimâmkiellan, pargosojij piäiválâš kiellân, media kiellân, rijjâäägi tooimâi já oovtâstorroom kiellân. Adai kielâst kolgâčcij šoddâđ nuuvt aktiivlâš ko máhđulâš.

Kielâiäláskittem – jyehi ulmuu vuoigâd-vuotâ

William Steward mield (1968) kielâkevttim kuávdáš kevttimohtâvuodâh láá čuávuvááh:

- Kielâ kevttim eennâm virgálâš kiellân
- Kielâ kevttim läänij kiellân
- Vijđásub kommunikaatio kielâ, mon ohtâvuodâst kielâ puáhtá leđé virgálâš teikâ läänist kevttum kielâ:
- Almugijkoskâsâš kielâ: tuaimá kommunikaatiokiellân väldikode rajij rasta (pajekelâ sämikielsárnoi kooskâst)
- Uáivikaavpug kielâ
- Juávhu, om. etnisii juávhu teikâ eres juávhu, kielâ kielâsiärvusist
- Škovlim – máttááttâskielâ škoovlâin kuávlui mield já máhđulávt meiddei aalmuglávt]
- Oppâaamnâš škoovlâin
- Kirjekielâ sajattâh
- Kiävttu oskoldâhlijn rituaalijn

Steward nomâttem kielâkevttimohtâvuodâin puohah iä oláshuu sämikielâi táahust. Eennâm virgálâš kiellân sämikielâst lii vala kuhes mätki, siämmâánâál meiddei ubâ lääni / sämikuávlu kiellân, veik sämikielâ sämikuávlust kiävttoo-uv. Kuálmád tääsi adai virgálâš kielâ status kuittâg oláshuvá Sämi kielâlaavâ peht. Ton išsijen kielâid puáhtá kevttiđ virgeomâháin já mii meiddei meerrid virgálij almottâsâi jurgâlem sämikiellân. Virgeomâháin kielâ ij lah kuittâggin kievrâs kevttimohtâvuotâ tondiet ko tot illá kiävttoo, Liijká kielâlaavâ peht tohhum virgâliih jurgâlusah nannejeh kielâ já vijđedeh sänirááju.

Sämikielâi kevttim škoovlâ máttááttâskiellân lii taan ääigi puoh kievramus uđđâ kevttimohtâvuotâ. Taat tiätâ meiddei oppâmateriaalij rähtim aktiivlavt. Sämikielâ kevttim kielâsiärvusist, almostittemtooimah já media nannejeh kielâ. Kielâst lii fâamu meiddei čaallum häämist. Virgâlii sajattuv adelem kielân lii-uv ohtâ tehelumosijn kielâideologiain.

Kielâideologiah Säämi ohtsâškoddeest

KYEVTKIELÂG / MAAÑGÂKIELÂG ULMUUH JÁ MAAÑGÂKIELÂGVUOTÂ

Maangâkielâgvuotâ läävee leđe ohtâ stuárráamuin kielâideologisijn povčâssoojijn uccâ kielâsiärvusist. Maangâkielâgvuotâ kiäčcoo čuávumuššân tast, et eenâblovokielâ váldá saje ucceeblovokielâst já vijmâloopâst väldid ton saje ollásávt. Ucceeblovoisiärváduv uainust maangâkielâgvuotâ puáhtá keevâtlávt merhâšiđ sárnoomere kiäppánem, kielâ kevttimohtâvuodâi káržudem já monnii eres kielâ, táválávt váldukielâ, kevttim argâkiellân. (Pietikäinen 2012, 413).

Eenâblovokielâ vievsâs status keežild jyehi sämikieltáiđusâš olmooš kalga mättiđ enâmis eenâblovokielâ. Nuuvtpa jyehi sämikiel sárnoo lii ucemustáá kyevtkielâg, maŋgi meiddei maangâkielâg. Kielâtáiđu lii págulâš ohtsâškode vátámâšâi táahust. Algâaalgâst taat ideologia lii toimâm suddâdemideologian, mut šiev peeli lii tot, et tom puáhtá kevttiđ meiddei jorgoppel kielâmolsomân. Sämikielâ kielâiälâskittemuainust älkkeemus lii valjiđ uainu, et kielah iälusteh paldâluvâi. Maccâm oovtkielâg sämikielâlii tilán ij innig lah.

Ucceeblovokielâi siäilumân ávhálumos lii kyevtsundásâš kyevtkielâgvuotâ – nubij sanijgijn tot, et sehe algâaalmug ovdâsteijeeh et eenâblovo ovdâsteijeeh mättih kuohtuid kielâid. Tággaár tiileest ulmuuh sárnuh já tuárjuh maangâid kielâid siämmâá kuávlust. Ko ulmuuh halijdeh eenâb sämikielâlijd palvâlusâid,

Kielâiäláskittem – jyehi ulmuu vuogâd-vuotâ

kyevtsundásâš kyevtkielâgvuotâ lii ávhálâš. Táválávt jieijâs käržis siärvusist iä kavnuu puoh suorgij ässhitobdeeh, veik motomij kielâkevttimohtâvuodâi paijeentoollâm jieijâs navcâigijn luhostuuččij-uv pyerebeht. Kielâ finnee meiddei eenâb status, ko tot kiävttoo eenâb. (Kj. TSKE 2012, 56.)

Sari Pietikäinen čáálá tast, et ohtâ vyehi čoonnâđ kielâideologisijd já ovtâskâs kielâsárnoo kielâkevttimvuovijd oohtân lii kielârepertuaar uáinu. Tot vuâlgá kielâkevttimist já čuujoott puoh ton kielâi já kielâkevttimvuovij valjiimân, moh ulmust láá aanoost vuáruvaiguttâstiileest. Koččamuš ij nuuvtkin lah kielâtáaidust mut vuáruvaiguttâsresursij – kielâi, diskursij, stiijlái, genre – áárvustanemist já funktionaallâšvuodâst sierâ tiilijn. Mottoom kielâ tuáimá njyebžilávt maangâ saajeest, motomáin iärásáin vuod piergee uápis pirrâsist já kuálmád puáhtá kevttiđ rituaalnálásávt. Maangâkielâg siärvusijن ovtâskâs kielâsárnoo kielârepertuaar já tast hiettâm lává čovgâdávt ohtâvuodâst toos, kii uážžu já puáhtá leđe ucceeblovokielâ sárnoo, moos ucceeblovokielâ puáhtá kevttiđ já kii tain aaşijn uážžu meridiđ. (2012, 414.) Adai mađe eenâb kielâ lii “omâstum”, tađe kääržib lii sárnoi juávkku-uv.

Täsitiäddu ulmuu kevttim kielâi kooskâst šadda keevâtlîi elimist já tast, kost, kiäigijn já moin naalijn sun kielâidis kiävttâ.

Kielâ kevttimohtâvuodâi paijeentoollâm já huksim

Uápis kielâkevttimohtâvuodâi siäilutmist lii sämikielâi tááhust ennuv pargo – eromâšávt tondiet ko sämmilijn paijeel peeli já párnáin jobâ 70 % äasih jo sämikuávlu ulguubeln, já sii ohtâvuotâ ärbivuáválii sárnumkuávlun já sämikulttuurân ij lah nuuvt nanos (TESK 2012, 48). Meiddei ärbivuáváliih eellimkiäinuh já –vyevih láá aštum, já eidu toh láá päähihi lasseen lamaš kielâ pyeremuuh siäilutteijeeh (TESK 2012, 26). Keevâtlávt ucceeblovokielâni lii ávhálâš, et tot kiävttoo nuuvt ennuv já nuuvt maangâi ulmuigijn ko máhđulâš já et olmooš almoott tom vuossâmuu kielânis. Tánávt kielâ šadda vijđásu kommuunaatio kiellân. Toin naalijn puáhtá tuárjuđ meiddei ulmui etnisii identiteet.

Uđđâ kielâkevttimohtâvuodah šaddeh jo-uv toin naalijn, et kielâ finnee pyereeb status, mon peht puátih uđđâ kevttimohtâvuodah (tego kielâ väldim máttááttâs kiellân škoovlâst), teikâ toin naalijn, et sárnooh pyehtih kielâ jieijâs pargo- teikâ puđâldemsuárgán já kevtiškyeteh tom tobbeen. Älkkeemus lii ovdediđ eidu tágárijd aktiivlijd virgálijd ohtâvuodâid. Mottoom muudon puáhtá ovdediđ meiddei lavváin turvâstum domenijd tego sämikielâ kevttim virgálii kiellân virgeomâhain. Taat ij kuittâggin keevâtlávt tooimâ aktiivlávt, eereebs virgálij jurgâlmij puotâ. Sosiaal- já tiervâsvuotpalvâlusâin sämikielâ kevttim olášuvá vala hyeneeh. (Pasanen 2016, 39.) Epivirgáluboh kielâkevttimohtâvuodah iä lah mahten turvâstum, mut toi siäilumân ovtâskâs ulmuuh pyehtih nuuvt haalijddijnis vaiguttiđ. Tágáreh láá manjii kielâsiärvus siskáldâs tooimah jna.

Uđđâ kevttimohtâvuodâin kielâ paijeentoollâm luhostuvá váiváábeht. Taan pálgá oolâ lii väidis lavkkiđ tondiet ko uđđâ kevttimohtâvuodah táválávt labdaseh kielâ tile merhâšittee puárránmân. Toi huksim váátá ennuv kielâvuávám já šiev kielâlii tolerans: tarbâšuvvoo haalu máttááttiđ kielâ párnáid, haalu ovdediđ nuorâi já nuorâ vuorâsulmu kielâtááiđu, haalu finniđ palvâlusâid já škovâmáttááliittâs ucceeblovokielân. Kielâ vijđás sub kiavttu, tađe mield ko tot luhostuvá, kale addel kielân ain nanosub saje ohtsâškoddeest.

KIELÂ LINGVISTLÂŠ OVDEDEM

Nubben vaiguttemsyergin lii kielâ lingvistlâš ovdedem. Ulmen lii finniđ kielâ luándlulâš kevttimkiellân sehe tááláin et uđđâ kevttimohtâvuodâin. Kielâ kalga toimâđ sehe njálmálávt et čaalálávt, mut kielâiälâskittem aalgâst lii ain eenâb tárbu njálmálii kielâtááiđun. Čäällim lii aalgâst ucceeb uásist ko sárnum. (Kj. Olthuis, Kivelä & Skutnabb-Kangas 2013.)

Kielâ lingvistlâš ovdedem läävee juohhuđ kuulmâ suárgán: grafisistmân, standardistmân já modernisistmân. Taat kočoduvvoo meiddei korpusvuáváámin.

Kielâiäláskittem – jyehi ulmuu vuoigâd-vuotâ

Grafisistem uáivild kielâ čaallum häämist já ohtsii ortografiast sooppâm. Sämieliä ortografia lii stáđasmâm, veik tast láá-uv motomeh normihánnáá teikâ hyeneeht nuármejum sajeh (kj. <http://www.giella.org>.)

Standardistem pelestis meerhâš “kirjekielâ” normim adai valjim, moh kielâ jiešvuodah tuhhiittuvvojeh kirjekielân já moh vuod pääcih kuávlukielâi jiešvuottân (kj. Pietikäinen 2012, 332). Jieččân kove taan pargoost lii, et anarâškielâ lii lamaš uáli tolerant puohmuđusij variantij tuhhitmist. Masa jo áinoo “korrâsub” njuolgâdus oro lemin tot, et kuulmâstaavvâlsijn veerbâin maajeeb staavvâl redusistum *â* čálloo ain *i:n*: *kačâttiđ*, veik ulmuuh sättih-uv ettâđ /kačâttâđ/. Meiddei infinitivhaamijen säniloopâst lii ain đ, ij i teikâ j tego tavesuomâniñ.

Moodeern grafisistmâń já standardistmâń kulá meiddei kielâteknologisâś ovdedem nuuvt et kevttei kiävtust láá elektronisiih sänikirjeh, tivvoomohjelm já máhdulávt meiddei jurgâlemohjelmeh. Taah láá rahtum Taažâ arktisii ollâopâttuvvâst Romssaast kielâteknouásaduvvâst. (<http://giellatekno.uit.no/cgi/index.smn.sme.html>)

Modernisistem vuod labdas kielâ sajattuv stuorrâ nubástussáid. Tijpálâš almoon kielâ modernisistmist lii sänirááju jotelis vijdánem talle ko kielâ sirdoo uđđâ domenâń. Sämieliah láá moonnâm sänirááju ovdánemproosees čoodâ ovdâmerkkâń talle ko kielâ lii kevttuuškuáttám máttááttâskiellân teikâ uđđâ oppâamnâs máttátmist. Ovdâmerkkâń biologia sänirááju rahtui talle ko biologia oppâkirjeh jurgâlškuottii. (Olthuis 2007.) Majemui ivij historjá máttááttâs lii vaattâm uđđâ saanijd, já toi ráhtimâń lii tarbâšum škoovlâ já kielâpargei ohtsâšpargo (kj. <http://www.giella.org>).

Kielâ máttááttem

Kielâ máttááttâs labdas kielâ eres ovdánmân, mast kielâ status lii puáránâm. Máttááttâs lii pyeri smiettâd kuhheeb ääigi perspektiivist: vyeliškoovlâst ollâopâttuv räi. Toin naalijn lii máhđulâš rähtiđ potkânhánnáá joodhâ kielâ kevttimist jyehi ahekiärdán – loogisii rááiđu čuovviittâs já kielâlii rávásmâm várás. Tárbu lii nonniđ sehe eenikiel sárnoi et L2-sárnoi kielâtááiđu. Ulmen kalga leđe kielâ sirdem suhâpuolvâst nuubán toin naalijn, et kielâ kevttim lii máhđulâš puoh ahepuolvâin. Olmooš taarbâš eresmuđusii kielâtááiđu sierâ avveest. Vuálá škovlâahasii párnáá kielâlâš kompetens já maailmkove lii nubbe ko om. pargoahasii ulmuu kielâ teikâ puárás sub sárnoo riges kielâ.

Máttááttâs vuáváámist savâstâlloo meiddei tast, kalga-uv vistig škovliđ pärnisuhâpuolvâ väi rävisulmu suhâpuolvâ. Puoh lii tast kiddâ, mon kuhás kielâ lappum lii ovdánâm. Jis tuše pärnisuhâpuolvâ lii monâttum, tastoo lii pyeremus macâttiđ tom. Jis kuittâg meiddei rävisulmu suhâpuolvâ lii monâttum, talle lii pyeri juurdâ nonniđ tom vistig. Anarâškielâst li algâttum pärnisuhâpuolvâin, mut meiddei rävisulmu suhâpuolvâ lii tarbâšum. Rävisulmu suhâpuolvâ maacâtmist lii lamaš meiddei ävkki toos, et sämikielâ lii maccâm päikkikiellân suullân 20 – 30 perrust. Rävisulmuuh pasteh meiddei pargoos peht ovdediđ sämikielâ já -kulttuur. Taat toimâ lii eromâšávt avžuuttum talle, jis kielâsárnooh láá jo elilâm ulmuuh já máhđulávt sosiaallávt já eennâmtiedâlávt kukkeláá eres kielâsárnoin.

Kielâiäláskittem – jyehi ulmuu vuoigâd-vuotâ

Maid vala? Keevti kielâ, toolâ kulttuur paijkeen!

Tehelumos raavâ kielâ já kulttuur pyereestpiergiimân lii tot, et jyehi olmooš smietâčij kielâiäláskittem jieijâs rooli peht - kiävtâčij kielâ ain já jyehi saajeest ko tot lii máhđulâš, tolâčij kulttuur paijkeen. Táid puáhtá porgâđ päähihist, jieijâs piäivâlii aargâst, peivitipšoost, škovlâmáttâáttâsâst, pargoost, áásâšmist, virgeomâhâin já mediast, alemuu škovliimist, politiikist sehe páhálávt et väldikode tääsist. Keevâtlávt kale maŋgii kiävâ nuuvt, et mađe kukkelâá jieijâs pirrâsist olmooš mana, tađe eenâb olmooš lii ohtuu.

Kielâ kevttimân tarbâšuvvoo ennuv kielâtiäđulâšvuotâ (su. kielitietoisuus). Sämikielâ uássin šadda ain eenâb piergiittâllâđ váldukielâigijn oovtâst, nuuvt et tondiet eromâšávt perruid já vaanhimáid kalga orniđ kielâlii torjuu já meiddei identiteettorjuu. Taat kuáská eromâšávt soojijd, kost kielâ sirdoo ovdâskulij. Mudoi-uv tarbâšuvvojeh šiev pargovyevih, moh tuáimih já tiätu tast, moin naalijin toh kielâlávt vaigutteh. Háástuh láá sämikuávlust eresmuđusiih ko kaavpugijn. Mut kihheen ij piergii kielâiäláskitmist ohtuu, iäráseh tarbâšuvvojeh. Taas tarbâšuvvoo čielgâ toimâvuávám. Táágubeht pargo ij lah aldagin vaalmâš.

Käldeeh

Edwards, John, 1996: Language, Prestige, and Stigma. Contact Linguistics. Ed. Hans Goebel. New York: De Gruyter.

<http://www.giella.org>, 13.2.2018.

<http://giellatekno.uit.no/cgi/index.smn.sme.htm>, 13.2.2018.

Mäntynen, Anne, Mia Halonen, Sari Pietikäinen & Anna Solin, 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. Virittäjä n:o 3: 325 – 348. <https://journal.fi/virittaja/article/view/6815>. 12.2.2018.

Pasanen, Annika 2016: Saamebarometri 2016. Selvitys saamenkielisistä palveluista saamelaisalueella. Helsinki: Oikeusministeriö. Selvityksiä ja ohjeita 39/2016.

Stewart, William A. 1968: Sociolinguistic Typology of Multilingualism. In: Readings in the Sociology of Language. Ed. Joshua Fishman. The Hague: Mouton Publishers.

TSKE 2012 = Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2012:7. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.

<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75374/tr07.pdf?sequence=1>. Versio 1.2.2018.

TSKE 2014 = Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.

http://minedu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/toimenpideohjelma-saamen-kielen-elvyttamiseksi. Versio 1.2.2018.

Davvisámeigiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Sosiolingvistalaš analysa 1978- čállinvuogi ja giellalávdegotti barggu birra

Mari Keränen

UiT – Norgga árktalaš universitehta, Giela ja kultuvrra instituhtta

Abstrákta

Mu nákkosgirjedutkamuš guorahallá mo girjegiela dahje giellastandárda plánen váikkuha erenoamážit áitativuloš gielaise, nugo davvisámegillii ja kvenagillii.

Mun geavahan metodan dáža gielladutki Lars S. Vikøra korpusplánema analyserenmodealla, mii sistisdoallá 21 prinsihpa. Dáiguin prinsihpaiguin lea vejolaš govvidit makkár čovdojumiid giellaplánenorgánat leat dahkan ja manin. Dán artihkkalis mun govvidan mo davvisámeigiela plánen lea dáhpáhuvvan 1970-logus ja mii giellalávdegottis lei čállinvuogi odasmahttima ulbmilin. Mun lean jearahallan guokte ovddeš giellalávdegotti miellahtu, geat leigga mielde plánemin vuosttaš oktasaš davviríkalaš ortografiija. Dát jearahallamat leat vuodđun go lean analyseren giellalávdegotti barggu ja gávnahan mo čállinvuogi odasmahttin lea váikkuhan davvisámeigiela čállimii ovddit ortografiijaid ektui.

Fáddásánit: davvisámeigella, ortografiija, standardiseren, čállinvuohkeodasmahttin, giellapolitikhka

Láidehus

Davvisámeigiela čállinvuohki lea standardiserejuvpon jagis 1978. Muhto mii dáhpáhuvai ovdalgo giellalávdegoddi čájehii gárvves ortografiija sámekonferánsii Árjeluvis. Makkár čovdojumiid ja mearrádusaid giellalávdegoddi dagai ja manin? Dán artihkkalis mun analyseren davvisámi giellalávdegotti barggu sosiolingvistalaš metodain. Materiálan mus leat guokte ášsedovdijearahallama ovddeš áirasiiguin. Dát dutkamuš gullá dutkansuorgái *language policy and planning*,

giellapolitihkka ja -plánen, mas leat iešguđetláganat lahkanañvugiid. Mun guorahalan unnit dovddus analyserenmodealla man lea dáža nordista Lars Vikøra ovdánahttán. Dainna modeallain mun govvidan ja analyseren ortografijabarggu proseassan, muhto in guorahala lingvisttalaš sárgguid dahje makkár nuppástusaid dálaš ja ovddeš ortografijain gaskkohagaid ledje. Ole Henrik Magga (1985a; 1985b) ja Samuli Aikio (1987) leaba govvidan ortografijabarggu lingvisttalaš sárgguid vuodul ja dat artihkkalat leat leamašan maiddái vuodđun go plánejin jearahallamiid.

Giellaplánemis leat máŋggat synonymat: standardiseren, normeren, giellagáhtten ja nu viidáseappot. Buot dárkuhit sullii seamma doaimmaid, nu ahte mun háliidan čilget dan terminologija man mun geavahan dán artihkkalis. Giellaplánemiin mun dárkuhan dihtomielalaš ja konkrehtalaš doaimmaid, mat váikkuhit giela struktuvrii grammatihkalaččat ja/dahje leksikálalaččat. Giellaplánen lea synyma korpusplánemis (gč. kapihtala 3), korpusplánen lea dušše sosiolingvisttalaš dárkilut tearbma. Mun geavahan bálddalagaid tearpmaid ortografija ja čállinvuohki.

Ovddeš davvisámegiela ortografijat

Davvisámegiela, nugo earátge sámegielat, lea čállojuvvon juo máŋga čuođi lagi. Solbakk (1997, 17) namuha, ahte vuosttaš čálalaš sámegiel dokumeanta lei engelas mearraolbmá Stephen Burrougha sátnelistu jagis 1557. Dan listtus leat 95 sáni ja dajaldaga, maid son čohkkii Guoládaga sápmelaččain. 1600-logu rájes leat almmustahhton kristtalaš teavsttat, go mišonearát háliidedje sárdnidit ja oahpahit kristtalašvuoda sápmelaččaide sámegillii. (Solbakk 1997.)

Davvisámegiela čálalaš árbevierru álggii 1700-logu álggus go Thomas von Westen ja Morten Lund álggiiga jorgalit kristtalaš teavsttaid davvisámegillii. Maŋnelgo von Westen jámii jotkii su oahppi Knud Leem giellabarggu

Davvisámeigela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

giellabarggu ja ovdánahtii čállinvuogi, čálii davvisámegiel grammatihka ja sátnegirjji ja jorgalii eambbo kristalaš teavsttaid. 1800-logu álggus Čáhcesuolu báhppan bodii Nils Vibe Stockfleth gii stuđerii ja dutkkai sámeigela su barggu vuodul. Stockfleth ja su sápmelaš giellabargi Hans Mortensen Kolpus válldiiga oktavuoda dánskalaš lingvistii Rasmus Raskii gii lei dutkan earret eará suomaugralaš gielaid. Ovttas sii barge odđa ortografijain ja sii maiddái čálle grammatihka, lohkangirjji, dáro-sáme-sátnegirjji ja kristalaš girjjiid. Raska ja Stockfletha manjisboahtti lei Jens Andreas Friis gii buoridii ja ovddidii ovdalaš ortografijii. Friis lei sáme- ja suomagiela professor Oslo universitehtas lagi 1866 rájes. Friisa manjná professoran lei Konrad Nielsen. Son ráhkadii ortografiija mii lei fonologalaččat hui dárki ja detáljalaš. Mikko Korhonen govvida Nielsena ortografiija “belohahkii fonemáhtalažžan ja belohahkii morfonemáhtalažžan” (Korhonen 1981, 58). Dan ortografiija ulbmil leige veahkehit earágielagiid jietnadit davvisámeigela riekta iige leat skuvlagirjegiela nugo dán áigge ortografijat máilmomi gielain eanaš ledje. Manjimus ortografiija mii geavahuvvui dušše Ruotas ja Norggas lei ng. Bergsland-Ruong-ortografiija. Namma boahtá su ovddidedjiid Knut Bergslanda ja Israel Ruonga mielde. Dat ortografiija lei geavatleabbo go dan ovddasmani.

Suoma bealte ortografijabarggut álge easkka 1800-logus. Vuosttas davvisámeigela čállit leigga Jakob Fellman ja Anders Andelin. Soai jorgaleigga osiid Biibbalis ja eará vuoiŋjalaš teavsttaid. Čuovvovaš ortografiija ovddideaddji Suomas lei Paavo Ravila. Erkki Itkonen ovdánahtii dasto Ravila ortografiija ja su čállinvuohki lea gohcoduvvon maiddái “Sámi Čuvgehussearvvi”-ortografijan. Itkonena ortografiija áigge geavahuvvui Norggas ja Ruotas Bergsland-Ruong ortografiija, ja 1940-logu loahpas Itkonen, Bergsland ja Ruong geahčaledje ovttastahttit dáid guokte ortografiijd muhto dušsás. Sin mielas lei menddo váttis ovdánahttit čállinvuohki mii heive burest sihke davvisámeigela nuorta- ahte oarjesuopmaniid čállimii (Itkonen, 1951). Nuba geavahusas ledje guokte bálddalaš čállinvuogi 1970-logu rádjái. (Solbakk 1997; Jensen 2005.) Tabealla 1 ovddasta buot geavahuvvon davvisámeigela ortografiijd 1700-logus rájes gitta dássázii.

Tabealla 1. Davvisámi ortografiijat Norggas, Ruotas ja Suomas kronologalaš ortnegis. (Korhonen 1981; Solbakk 1997.)

Norga ja Ruotta	Suopma
Thomas von Westen (1682–1727) ja Morten Lund (1686–1757)	
Knud Leem (1696/97–1774)	
N. V. Stockfleth (1787–1866) ja Rasmus Rask (1787–1832)	Jakob Fellman (1795–1875) ja Anders Andelin (1809–1882) Aukusti Hakkarainen (1854–1921)
Konrad Nielsen (1875–1953)	Paavo Ravila (1902–1974)
Knut Bergsland (1914–1998) ja Israel Ruong (1903–1986)	Erkki Itkonen (1913–1992) / Sámi Čuvgehussearvvi ortografiija
Giellalávdegoddi/1978-ortografiija	

Davvisámeigiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Tabealla 2 govvida teakstaovdamearkkaid vehkiin erohusaid njeallje manjimuš ortografiijaid gaskkas, ja galle diakrihtalaš mearkka dain leat. Teaksta lea Sámi soga lávlaga álggus.

Tabealla 2. Ovdamearkkat njeallje manjimuš ortografiijain Korhonena (1981) mielde.

Ortografiija	Teakstaovdamearkkat	Diakrihtalaš mearkkat
Konrad Nielsen	Duoddár læb'ba duod'dár duokken, jaw're sæb'ba jawre lakkâ, čokkâk čilgiin, čorok čäroin, ållanâd'dik âlme vuos'tai;	a ā ē č ě g ī ð q š t č (æ ø) ‘
LSS (Suopma)	Tuoddar leäbba tuoddar tuohkin, javri seäbba javri lâhka, čohkak čilggiin, čoruk čeäruin, ållanaddek âlmmi vuostai;	â č ð g ï š t č (ä ö)
Bergsland-Ruong (Norga ja Ruotta)	Duoddar læb'bá duod'dar duokkin, jáv'ri sæbá jávri lakka, čåkkat čilgiin, čårot čäroin, allánad'det almi vuos'tá;	á č š č (æ ø) ‘
Dáláš ortografiija	Duottar leabbá duoddar duohkin, jávri seabbá jávrri lahka, čohkat čilggiin, čorut čeäruin, allánaddet almmi vuostá;	á č ð š t č (ä/æ ö/ø)

¹Konrad Nielsen álggahii mearkkašit guhkes dási dan mearkkain, ja dat lei geavahusas maiddái Bergslanda ja Ruonga ortografiijas. Mearka geavahuvvo viidáseappot davvisámi lingvistihkas (Lehtinen 2007, 296), gč. ovdamearkka dihtii Sammallahti 1998.

Dutkanmetoda ja –materiála

Language policy and planning (oanádus LPP) gullo sosiolingvistihkalaš dutkansuorgái. Dat sistisdoallá mánga lahkananvuogi, main Vikøra modealla lea okta. LPP lea viehka nuorra dutkansuorgi; Einar Haugen čajáhalai tearpma “language planning” vuosttas gearddi virggálaččat jagi 1959 artihkkalis Planning for a Standard Language in Modern Norway (1959). Jagis 1966 Haugen hutkkai vuosttaš giellaplánemodealla man son lea redigeren (1983) nu ahte dat lea ain dán áigge vuodđun giellaplánendutkamušain ja -modeallain. Thomas Ricento ([2006] 2009, 129) mielde LPP gullá heaveheaddji lingvistihkkii ja lea máŋgadieđalaš dutkansuorgi mii góibida dieđu ja ipmárdusa máŋgain metodain ja perspektiivvain. Giellaplánen juhkko lingvistihkas árbevirolaččat golbma dássái: stáhtus-, korpus- ja Robert L. Coopera (1989) modeallas maiddái giellaoahpahusplánemii (acquisititon planning). Stáhtusplánen sikte giela stáhtusa buorideapmái ovdamearkka dihte láhkaásameamis. Korpusplánen lea dihtomielalaš giela siskkáldas doaibmabidju ovdamearkka dihte grammatikhka ja sátneráju birra, dávjá juste dat bargu maid giellalávdegottit barget, nugo ortográfalaš čovdojumit, sátnerádjobargu ja grammatikhkaid čállin. Giellaoahpahusplánen giedahallá namas mielde giellaoahpahusa plánema sihke eatni- ahte vierrogielain. Dát dutkamuš vuodju guorahallat ná davvisámeigela korpusplánema. Eambbo LPP-modeallaid ja teoriija birra sáhttá lohkat ovdamearkka dihtii Hornbergeris ([2006] 2009).

Dutkanmetodan mun geavahan dáža gielladutki Lars Sigurdsson Vikøra (2007; 2011) korpusplánema analyserenmodealla. Dat sistisdoallá 21 prinsihpa mat leat korpusplánema vuodđun. Prinsihpat leat juhkkojuvvon njealji kategorijai: siskkáldas lingvistalaš prinsihpat, prinsihpat mat govvidit gaskavuodđaid eará gielaide, prinsihpat mat govvidit gaskavuodđaid giela ja dan geavahedđiid gaskkas ja prinsihpat mat bohtet servodatlaš ideologij Jain. Tabealla 3 čájeha oppa eangalasielat modealla. Vikør lea ieš geavahan modealla bokmåla, nynorska ja malaijigiela analyseremis (Torp & Vikør 2014; Vikør 2011).

Davvisámegeila standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Tabealla 3. Lars Vikøra (2011) korpusanalysamodealla.

Internal linguistic principles	a) phonemicity b) morphophonemicity c) simplicity d) etymology e) invariance f) stability
Principles related to attitudes toward other languages	a) rapprochement (adaptation) (mutual and unilateral) b) reaction (purism)
Principles concerning the relationships between the language and its users	a) majority b) liberality c) prestige d) counter-prestige e) usage f) esthetism g) rationalism
Principles derived from societal ideologies	a) nationalism b) traditionalism c) democracy, egalitarianism d) liberalism e) modernity f) authority

Vuosttaš joavku, siskkáldas lingvistalaš prinsihpat, govvida lingvistalaš (*phonemicity ja morphophonemicity*) ja giela siskkáldas (*simplicity, etymology, invariance ja stability*) iešvuodaid. Nubbi joavkku prinsihpain analyserejuvvo mo giela gaskavuohta lea eará gielaide,

davvisámegiela dáhpáhusas dáro-, ruota- ja –suomagielaiide. Goalmmát joavkkuin guorahallo giela ja dan geavaheddjiid gaskavuohta ja njealját joavkku prinsihpat almmuhit makkár servodatlaš ideologijat leat leamaš mielde giellaplánemis.

Mun lean jearahallan guokte ovddeš giellalávdegotti áirasa ja geavahan kvalitatiivvalaš bealstrukturerejuvvon ásshedovdijearahallama (*qualitative semi-structured expert interview*; Fontana & Frey 2003, Bogner ja earát 2009; Littig 2009) metodan.

Mu muitaleaddjit leigga Ole Henrik Magga ja Samuli Aikio. Magga válljejuvvui ságajodiheaddjin ortografijabarggu álggus ja Aikio lei Suoma áirras giellalávdegottis. Mus lei evttohus jearaldagain, ja dan manjelgo ledjen presenteren mu dutkamuša ja Vikøra modealla mun dikten Magga ja Aikio mualit friddja ortografijabarggu birra. Jearahallamat mun lean báddán ja transkriberen ja de analyseren Vikøra modealla mielde. Mun lean ohcan ovdamearkkaid jearahallamis mat ovddastit prinsihpaid Vikøra modeallas. Dasa lassin mun lean geavahan materíalan artihkkaliid guhte govvidit ortografijabarggu, ovdamearkka dihte Aikio 1987, Magga 1985a ja b ja Itkonen 1951.

Mo dáláš ortografija lea ovdánan?

Čihčet sámekonferánssas Jielleváris lagi 1971 mearriduvvui, ahte lea dehálaš bargagoahit odđa oktasaš ortografija ovdii. Jagi 1973 vuodđuduuvvui davviriikkalaš sámi giellalávdegoddi mii barggai vuosttaš ortografijain ja man barggus lei dárkuhussan heivehit dan buot sámegielaiide, muhto dat lei menddo gáibideaddji ulbmil go máttá- ja lullisámegielaiide háliidedje ortografijaid mat galge vuodđuduuvvat skandinávalaš gielaide (jearahallan Samuli Aikioin). Dáláš sámi giellalávdegoddi ovddasta ain buot sámegielaid muhto juohke gielain lea iežas bargojoavku mii bargá korpusplánenáššiiguin. (Seurujärvi-Kari 2011: 57–58.)

Magga (1985a) lea namahan giellalávdegotti iežas prinsihpat man dat geavahii vuodđun ortografijabarggus. Dat prinsihpat eai leat seamma go Vikøra modeallas, muhto dat vuodđuduuvvet Karl-Hampus Dahlstedta terminologijai (1967),

Davvisámeigela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Inez Boona modellii ja Sverre Hatlea metodii (Magga 1985a). Jearahallamis Magga muiatalii mo vuodđojurddan lei, ahte ortografiija ferte leat dakkár ahte skuvlamánát ohpet dan. Maiddái Aikio namaha álkivuođa vuolggasadjin barggus. Jearahallamiid vuodul Víkøra siskkáldas lingvistalaš prinsihpaine leat *phonemicity*, *morphophonemicity*, *simplicity*, *invariance* ja *stability* leamaš vuodđun. Fonemavuohta mearkkaša, ahte juohke grafema čállojuvvo okta fonemain ja morfofonemavuohta ahte juohke morfema čállojuvvo ovttalašlágan vuohkái njuolgguslaččat, vaikko morfemat sáhttit jietnadir eará láhkai, omd. enjelasgiela preterihta geažus čállojuvvo álo <–ed> vaikko dat sáhttit jietnadir juogo /d/, /t/ dahje /id/. (Víkør 2011, 319–320.) Davvisámeigela ovddeš ortografiijat leat maiddái čuvvon dáid prinsihpaid. Álkivuođa ovddasta maid Magga muiatalii skuvlamánáide oahppamis ortografiija ektui ja stabilitehta mearkkaša, ahte ortografiija ii ođasmahttošii dan maŋŋil go dat lea dohkkehuvvon. Maggas lei buorre ovdamearka; veháš dasto go ođđa ortografiija lei dohkkehuvvon bodii evttohus, ahte dat galgá ođasmáhttot. Ortografiija lei juo geavahuvvot máŋgga girjjis ja eará publikašuvnnain nu ahte dat ođasmahttin ii šat lean vejolaš.

Stargatvuohta (*invariance*) dárkuha, ahte ii lea vejolaš čállit ovttá sáni máŋga lágiin nugo dárogielas. Sihke bokmålas ahte nynorskas lea leamaš árbevirolaččat nu gohcoduvvon sidestilte former dahje báldalashámít, ovdamearkka dihte nynorska adjektiivva “vejolaš” sáhttá čállit jogo mogleg dahje mogeleg, ja bokmåla substantiivva “geaidnu” lea jogo vei dahje veg. Magga ákkastii stargatvuoda go son kommenterii, ahte unnitlohkogielat leat dávjá áitatvuložat gos korpusplánema dárbašuvvo doarjut ealáskaattindoaimmaid, dalle stargatvuohta lea yeahkkin go ođđa gielageavaheaddjit ohpet giela vierrogiellan. Stuorra gielat, nugo enjelasgiella, geavahuvvojít máŋgga domeanain ja gielat oidnojít ja gullojít olles áiggi, iige gielas leat dalle várra jápmít. Víkøra prinsihpaine lea ovdal mielde pedagogalašvuohta, mii mun mielas heivesii bures davvisámeigela plánema prinsihpaide. Sivvan dasa lea ahte Magga lea sihke čállán ahte muitalan jearahallamis ahte dat lei ortografijabarggu deháleamos prinsihppa.

² Tearpmat lea artihkkala čálli jorgalan enjelasgielas sámegillii

Korpusplánenmodealla nubbi joavkkus lea dušše guokte prinsihpa. Lahkaneapmi, mii lea jogo bilaterála dahje ovttabeallásaš, ja reakšuvdna (dahje purisma) mii sáhttá leat ollislaš dahje oassálas. Vikøra mielde ovttabeallásaš lahkaneapmi lea dábálaččat go bilaterála lahkaneapmi, go giella mas lea unnit árvofápmu lahkona giela guhte lea eambbo árvofápmu, seamma láhkai go kreolagielat lahkonit stuorra gielaid (omd. engelas- dahje fránskkagiela) gos dat leat álgoálggus riegádan. Vikør namuha, ahte bilaterála lahkaneapmi góibida guktuin gielain sullii seamma árvofámu ja positiivvalaš áibmogearddi vai lahkaneapmi lihkostuvvá. Reakšuvdna lea dieđusge vuostegeahči lahkaneapmái, jogo buot vieres váikkuhusa vuostá (ollislaš reakšuvdna/purisma) dahje dušše muhtumiid gielaid vuostá (oassálaš reakšuvdna/purisma). (Vikør 2011, 320.) Dán kategorijas ortografijabarggus lea geavahuvvon mu mielas oassálaš reakšuvnna prinsihppa. Magga muntilii jearahallamis, ahte giellalávdegoddi ii háliidan dárogiela bustávaid æ ja ø ortografijai danin go háliidii earuhit davvisámi dárogielas.

Goalmmát joavkku prinsihpat govvidit giela ja dan geavaheddjiid gaskavuođaid. *Majority* mearkkaša, juos lea omd. guokte molssaeavttu (sánis, hámis, čállinvuogis ja nu viidáseappot), de válljejuvvo dat alternatiiva maid eanetlohku servodagas geavaha. *Liberality* lea vuostegeahči ovddit *invariance-* dahje stargatvuodaprinsihppii. Lea mihtilmas dárogielaid giellapolitihkkii nugo mun čilgejin ovdal. *Prestige* dahje árvofápmoprinsihpa mielde geavahuvvojit dakkár hámit main lea alimus árvofápmu servodagas, ja *counter-prestige* dahje vuosteárvofápmu lea dieđusge dan vuostegeahči. *Usage* (geavaheapmi) mearkkaša, ahte nuppástusat ovdánan giellageavaheamis galggašedje reflektterejuvrot giellaplánemis. Estehtalašvuodain Vikør oaivvilda, ahte giellaplánema ulbmilin lea estehtalaččat “čáppa” giella. Buorre ovdamearka lea esttelaš ođasteaddji Johannes Aavik 1900-logus. Son ođastii esttegiela morfologalaččat ja ráhkadii ođđa sániid juoba boares sániid sadjái, erenoamážit estehtalaš sivain (Tauli 1965, 108). Rašuvnnalašvuoda ulbmilin lea ahte giella lea “nu beaktil,

Davvisámeigela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Inez Boona modellii ja Sverre Hatlea metodii (Magga 1985a). Jearahallamis Magga muiatalii mo vuodđojurddan lei, ahte ortografiija ferte leat dakkár ahte skuvlamánát ohpet dan. Maiddái Aikio namaha álkivuođa vuolggasadjin barggus. Jearahallamiid vuodul Víkøra siskkáldas lingvistalaš prinsihpaine leat *phonemicity*, *morphophonemicity*, *simplicity*, *invariance* ja *stability* leamaš vuodđun. Fonemavuohta mearkkaša, ahte juohke grafema čállojuvvo okta fonemain ja morfofonemavuohta ahte juohke morfema čállojuvvo ovttalašlágan vuohkái njuolgguslaččat, vaikko morfemat sáhttit jietnadir eará láhkai, omd. enjelasgiela preterihta geažus čállojuvvo álo <–ed> vaikko dat sáhttit jietnadir juogo /d/, /t/ dahje /id/. (Víkør 2011, 319–320.) Davvisámeigela ovddeš ortografiijat leat maiddái čuvvon dáid prinsihpaid. Álkivuođa ovddasta maid Magga muiatalii skuvlamánáide oahppamis ortografiija ektui ja stabilitehta mearkkaša, ahte ortografiija ii ođasmahttošii dan maŋŋil go dat lea dohkkehuvvon. Maggas lei buorre ovdamearka; veháš dasto go ođđa ortografiija lei dohkkehuvvon bodii evttohus, ahte dat galgá ođasmáhttot. Ortografiija lei juo geavahuvvot máŋgga girjjis ja eará publikašuvnnain nu ahte dat ođasmahttin ii šat lean vejolaš.

Stargatvuohta (*invariance*) dárkuha, ahte ii lea vejolaš čállit ovttá sáni máŋga lágiin nugo dárogielas. Sihke bokmålas ahte nynorskas lea leamaš árbevirolaččat nu gohcoduvvon sidestilte former dahje báldalashámít, ovdamearkka dihte nynorska adjektiivva “vejolaš” sáhttá čállit jogo mogleg dahje mogeleg, ja bokmåla substantiivva “geaidnu” lea jogo vei dahje veg. Magga ákkastii stargatvuoda go son kommenterii, ahte unnitlohkogielat leat dávjá áitatvuložat gos korpusplánema dárbašuvvo doarjut ealáskaattindoaimmaid, dalle stargatvuohta lea yeahkkin go ođđa gielageavaheaddjit ohpet giela vierrogiellan. Stuorra gielat, nugo enjelasgiella, geavahuvvojít máŋgga domeanain ja gielat oidnojít ja gullojít olles áiggi, iige gielas leat dalle várra jápmít. Víkøra prinsihpaine lea ovdal mielde pedagogalašvuohta, mii mun mielas heivesii bures davvisámeigela plánema prinsihpaide. Sivvan dasa lea ahte Magga lea sihke čállán ahte muiatalan jearahallamis ahte dat lei ortografijabarggu deháleamos prinsihppa.

² Tearpmat lea artihkkala čálli jorgalan enjelasgielas sámegillii

Korpusplánenmodealla nubbi joavkkus lea dušše guokte prinsihpa. Lahkaneapmi, mii lea jogo bilaterála dahje ovttabeallásaš, ja reakšuvdna (dahje purisma) mii sáhttá leat ollislaš dahje oassálas. Vikøra mielde ovttabeallásaš lahkaneapmi lea dábálaččat go bilaterála lahkaneapmi, go giella mas lea unnit árvofápmu lahkona giela guhte lea eambbo árvofápmu, seamma láhkai go kreolagielat lahkonit stuorra gielaid (omd. engelas- dahje fránskkagiela) gos dat leat álgoálggus riegádan. Vikør namuha, ahte bilaterála lahkaneapmi góibida guktuin gielain sullii seamma árvofámu ja positiivvalaš áibmogearddi vai lahkaneapmi lihkostuvvá. Reakšuvdna lea dieđusge vuostegeahči lahkaneapmái, jogo buot vieres váikkuhusa vuostá (ollislaš reakšuvdna/purisma) dahje dušše muhtumiid gielaid vuostá (oassálaš reakšuvdna/purisma). (Vikør 2011, 320.) Dán kategorijas ortografijabarggus lea geavahuvvon mu mielas oassálaš reakšuvnna prinsihppa. Magga muntilii jearahallamis, ahte giellalávdegoddi ii háliidan dárogiela bustávaid æ ja ø ortografijai danin go háliidii earuhit davvisámi dárogielas.

Goalmmát joavkku prinsihpat govvidit giela ja dan geavaheddjiid gaskavuođaid. *Majority* mearkkaša, juos lea omd. guokte molssaeavttu (sánis, hámis, čállinvuogis ja nu viidáseappot), de válljejuvvo dat alternatiiva maid eanetlohku servodagas geavaha. *Liberality* lea vuostegeahči ovddit *invariance-* dahje stargatvuodaprinsihppii. Lea mihtilmas dárogielaid giellapolitihkkii nugo mun čilgejin ovdal. *Prestige* dahje árvofápmoprinsihpa mielde geavahuvvojit dakkár hámit main lea alimus árvofápmu servodagas, ja *counter-prestige* dahje vuosteárvofápmu lea dieđusge dan vuostegeahči. *Usage* (geavaheapmi) mearkkaša, ahte nuppástusat ovdánan giellageavaheamis galggašedje reflektterejuvrot giellaplánemis. Estehtalašvuodain Vikør oaivvilda, ahte giellaplánema ulbmilin lea estehtalaččat “čáppa” giella. Buorre ovdamearka lea esttelaš ođasteaddji Johannes Aavik 1900-logus. Son ođastii esttegiela morfologalaččat ja ráhkadii ođđa sániid juoba boares sániid sadjái, erenoamážit estehtalaš sivain (Tauli 1965, 108). Rašuvnnalašvuoda ulbmilin lea ahte giella lea “nu beaktil,

Davvisámeigiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

rašuvnnalaš ja ekonomalaš go vejolaš”, nugo Vikør ieš meroštallá. (2011: 321.) Dán kategorijas lean geavahan eanetlogu ja rašuvnnalašvuodá prinsihpaid. Eanetlohkoprinsihpa oažju čilgehusa nu ahte bargojoavku lea plánen ortografiija dan láhkái, ahte dat sáhttá geavahuvvot buot suopmaniin (sihke Magga ahte Aikio jearahallamat). Ja go Magga muitalii, ahte ulbmilin lei ahte skuvlamánát sáhttet oahppat odđa ortografiija, lei dat maiddái rašuvnnalaš vuoduštus.

Njealját ja manjimuš kategorijas leat prinsihpat mat almmustahttet makkár servodatlaš ideologijat leat leamaš mielde giellaplánemis. Našunalismmain Vikør oaivvilda dan ahte giellaplánemis nannejuvvo giela našuvnnalaš luondu. Árbevirolašvuodain háliiduvvo suodjalit lingvisttalaš, čálalaš dahje kultuvrralaš árbevierru buot váikkuhusain. Demokratija mearkkaša ahte giellaplánen gálgá ovddidit sosiálalaš dássearvvu buohkaide. Liberalisma dán dáhpáhusas dárkuha dan ahte giellaplánema ii čađat mihkigie virggálaš ásahusaid dahje stáhtalaš orgánaid, muhto millosepmosit giella sáhttá ovdánit friddja. Modernisma ovddida giela ovdáneami nu ahte dat sáhttá vástidit odđaágásaš kultuvrra ja teknologija dárbbuide. Autoritehta prinsihppan mearkkaša, ahte giellaplánen vuoruha čavga lingvisttalaš norpmaid ja dat čađahuvvo autoritehtalaččat. (Vikør 2011, 322.) Nationalisma ii heive dakkárin prinsihppan go guorahalan davvisámi giellaplánema. Mun evttohan vuolit tearbman *minoritisma*, mii govvida buorebut dan ideologija mii lea gávdnon ortografijabarggus. Jurdda lea seamma go našunalismmas muhto davvisámeigiela oktavuođas ii leat jearaldat našuvnna-stáhtas (*nation-states*) nugo Vikør oaivvilda. Ovdamearkan našunalism-dahje minoritismaprinsihpas lea nugo Samuli Aikio govvádus jearahallamis gemináhtaid bb/dd/gg konsonántamolsašumi birra. Okta evttohus lei, ahte dat merkejuvvošedje bárain bb-bp/dd-dt/gg-gk, muhto okta áirras commenterii, ahte dát vuohki ii heive danin go dárogielas guhkes konsonánta merkejuvvo seamma láhkai. Goappašiin jearahallamiin ledje maiddái eará dáhpáhusat main áirasiid mielde lei dehálaš doallat davvisámeigiella sierra dáro-, ruota- ja suomagielain.

Ovdamearka árbevirolašvuodas lea maiddái Ole Henrik Magga muiṭalii diakrihtalaš mearkkaid birra. Jagi 1976 giellalávdegottis digaštalle ahte galgego ođđa ortografijs leat ollánge diakrihtalaš mearkkat. Giellalávdigoddi oaččui veháš máŋga reivve davvisámejoavkkus Suomas mii vuostálastii diakrihtalaš mearkkaid sihkuma. Joavku ákkastii iežas proteasta sámi čálalaš ja kultuvrralaš árbevieruin, daningo dat mearkkat leat leamašan gielas juo máŋga čuođi jagi. Mun jerren Maggas, ahte leigo suoma-, ruota- dahje dárogielain váikkuhus ortografijabargui, ja son vástidii, ahte sámegiela árbevierus lei stuorit váikkuhus. Mun lean gávnahan maiddái demokratijaprinsihpa jearahallanmateríalas; Magga muiṭalii ovtta giellalávdegotti čoahkkima birra masa Nils Jernsletten lei bovdehuvvon digaštallat ođđa ortografiija birra fonologaš oaidninguovllus. Muhtun áirasiid mielas giellalávdegoddái ii galgan gullat universitehta áššedovdi. Mun lean dulkon dan autoritehta vuostálastimin ortografijabarggus Vikøra demokratijja-/egalitaranismaprinsihpa vuodul.

Loahppasánit

Dán artihkkalis mun lean analyseren davvisámegiela ortografijabarggu 1970-logus. Mun geavahin Lars Vikøra korpusanalyserenmodealla ja materíalan mus leat guovtte giellalávdegotti áirasa jearahallama. Vikøra modealla heive bures maiddái davvisámi giellaplánema analyseremii. Modeallas lea buorre dat go dainna sáhttá analyseret sierralágán materálaid, nu jearahallamiid go čálalaš materíala. Vikør lea kommenteren, ahte su mielas lea dušše buorre juos dutkit geavahit dan sáhttet modifiseret modealla, go lea vejolaš lasihit ja nuppástuhttit prinsihpaid dan mielde go iešguhtegē dárbaša. Giellalávdegotti ulbmilin lei hábmet ortografiija mii heive buot suopmaniidda. Danin ortografiija lea Ole Henrik Magga mielde kompromissa, muhto su mielas ortografiijat leat alo kompromissat. Analysa mielde davvisámi ortografijabarggus 1970-logus lea bivnnuhat dakkár prinsihpat ja ideologijat mat nannejit unnitálbmoga vuoinjña. Ortografijabarggus lei dehálaš

Davvisámeigela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

ahte davvisápmi lea iežas giella sierra suoma-, ruota ja dárogielain. Go barggu čuozáhatjoavkun ledje skuvlamánát, lei dehálaš ahte ortografiija lea nu álki ja systemáhtalaš go vejolaš. Jietnadagaid ektui ortografiija čuovvu suomagiela čállinvuogi (fonemalaš dárkilvuoda birra). Giellalávdegotti barggus sáhttá maiddái oaidnit dan, ahte bargu lei demokráhtaš eaige áirasat liikon autoritehtaide. Mun lean maiddái gávdnan ođđa prinsihpa mii heivešii Vikøra modellii ja lean namahan dan minoritisman. Dat govvida mo giellaplánenorgána, dan oktavuođas giellalávdegoddi, háliida seailluhit unnitlogugiela iešheanalazžan ja guhkit eanetlogugielain.

Gáldut

Aikio, Samuli. 1987. Yksi mieli, yksi kieli. Pohjoissaamen kirjakielen yhtenäistyminen. *Virittääjä: Kotikielen Seuran aikakauslehti* 91:4: 457–490.

Bogner, Alexandra, Beate Littig & Wolfgang Menz (doaimm.). 2009. *Interviewing Experts*. Basingstoke: Palgrave.

Cooper, Robert L. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dahlstedt, Karl-Hampus. 1967. Språkvård och samhällssyn. Sture Allén & Karl-Hampus Dahlsted & Gunnar Fant & Konrad Marc-Wogau & Ulf Telemann (doaimm.). *Språk, språkvård och kommunikation*. Lund: Prisma: 93–112.

Fontana, Andrea & James H. Frey. 2003. The Interview. From Structured Questions to Negotiated Text. Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (doaimm.). *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London: Sage: 61–106.

Haugen, Einar. 1959. Planning for a Standard Language in Modern Norway. *Anthropological Linguistics* 1 (3): 8–21.

_____. 1983. The implementation of corpus planning: theory and practice. Juan Cobarrubias & Joshua A. Fishman (doaimm.). *Progress in Language Planning*. Berlin: Moulton: 269–269.

Hornberger, Nancy. [2006] 2009. Frameworks and models in language policy and planning. Thomas Ricento (doaimm.). *An Introduction to Language Policy Theory and Method*. Language and Social Change: 1. Oxford: Blackwell: 24–41.

Itkonen, Erkki. 1951. Suomen tunturilapin kirjakielen kehitysvaiheet. *Virittäjä: Kotikielen Seuran aikakauslehti* 55: 169–183.

Jensen, Eivind Bråstad. 2005. *Skoleverket og de tre stammers møte*. Tromsø: Eureka Forlag.

Korhonen, Mikko. 1981. *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lehtinen, Tapani. 2007. *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaissuomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Littig, Beate. 2009. Interviewing the elite – Interviewing experts: Is there a difference? Alexander Bogner & Beate Littig & Wolfgang Menz (doaimm.) *Interviewing Wxperts*. Basingstoke: Palgrave & MacMillan: 98–113.

Magga, Ole Henrik. 1985a. Davvisámegiela čállinvuogi gielalaš vuodđu. *Diedđut* 2: 32–41.

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

———1985b. Språkforskning og språkplanlegging i det samiske samfunnet. *Acta Borealia* 2: 1–2: 71–79.

Ricento, Thomas. 2009 [2006]. Methodological perspectives in language policy: An overview. Thomas Ricento (doaimm.). *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Language and Social Change: 1. Oxford: Blackwell: 129–134.

Sammallahti, Pekka. 1998. *Saami Languages: An Introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji.

Seurujärvi-Kari, Irja. 2011. “We Took Our Language Back” – The Formation of a Sámi Identity within the Sámi Movement and the Role of the Sámi Language from the 1960s until 2008. Riho Grünthal & Magdolna Kovács (doaimm.). *Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities*. Uralica Helsingiensia 5: 37–78.

Solbakk, Aage. 1997. *Sámi čállingiela historjá*. Kárášjohka: Davvi Girji Os.

Tauli, Valter. 1965. Johannes Aavik’s Language Reform 1912–1962. Viktor Kõressaar & Aleksis Rannit (doaimm.). *Estonian poetry and language: studies in honor of Ants Oras*. Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti: 106–124.

Torp, Arne & Lars S. Vikør. 2014. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Gyldendal.

Vikør, Lars S. 2007. *Språkplanlegging – prinsipp og praksis*. Oslo: Novus.

———. 2011. Principles of Corpus Planning – As applied to the Spelling Reforms of Indonesia and Malaysia. Olof Almenningen & Marit Hovdenak & Dagfinn Worren (doaimm.). *Språk og samfunn – heime og ute. Festskrift til Lars S. Vikør 65 år*. Oslo: Novus: 318–335.

Eanet sápmelaččat go goassege ovdal

Leago vejolaš mihttidit ovtta giela dili

Torkel Rasmussen
Sámi allaskuvlla 1. amanueansa
PhD Giellasosiologija

Láidehus

Galle sápmelačča leat Norggas ja man stuorra oassi sápmelaččain máhttet sámegiela? Dáid gažaldagaide geahčalan vástidit dán čállosis, mii lea čállon logaldallama vuodul maid dollen Norgga Sámedikkis guovvamánu 13. beaivvi 2007. Dieđut leat ođasmahtton lagi 2017 loahpas, muhto ovtta čuoččuhus bissu ain. Norggas eai dáidde leamaš nu ollu sápmelaččat ja sámegiel hállit go dál. Álgen dáid áššiin beroštit go guorahallagohten vugiid maiguin sáhttá mihttidit vehádatgiela dili. Sihke vehádatálbmoga sturrodat ja vehádatgiela hálliid lohku leat dehálaš mihttárat dákkár barggus. Mun namuhan dattetge maiddái eará dehálaš beliid dákkár dutkanbarggus.

Áigi rievda

Sámegielade leat mihttilmas ášshit čuohtejagi assimilašuvdnavigamušat. Okta boađus dás lea sápmelaččaid viiddis giellamolsun. Dálá áiggi sáhttáges gohčodit ealáskahttináigodahkan. Dat álggii juo 1970-logus go sámeigella válđojuvvui eanet ahte eanet atnui girjjálašvuodas, medias, almmolaš hálldahusas ja skuvllas sihke oahpahusgiellan ja nubbin giellan. 1990-logijagi molsumis bodii sihke Sámediggi ja Sámi giellaláhka, mainna láhčui dilli viidát ealáskahttimii. Odđa áiggi politikhka ii leat dattetge dálkkodan buot háviid mat báhce assimilašuvdnapolitikhkas. Dannego ollu sápmelaččat eai máhte sámegiela, sáhttá dadjat ahte assimilašuvdnapolitikhka váikkuhusat joatkášuvvet ain ja leat oassi sápmelaččaid dálá gielladilis. (Norgga Almmolaš Čielggadus 1995, 6; Rasmussen 2005, 58-63; 2014, 85-103; Todal 2002, 68.)

Leat ollu digaštallon ja čállon das, man ollu sápmelaččat leat Norggas. Dábálaččat daddjo ahte leat gaskal 40 000 - 60 000 sápmelačča Norggas, muhto eanaš virggalaš teavsttain čállo dán áigge, ahte sápmelaččat leat sullii 40 000 (Pettersen 2012,18). Mu čuoččuhus lea goittotge, ahte dát lohku lea menddo uhcci. Rivttes lohku dáidá leat badjel 100 000 sápmelačča Norgga bealde. Lea dehálaš gávdnat rivttes logu sihke sápmelaččain ja sámeigela hálliin go áigu árvvoštallat sámeigela dili. Danne geavahan veaháš saji čájehit mo mun vuoduštan čuoččuhusa.

Sápmelaččat Riikkaidgaskasaš guorahallamis 1995

Mun lean árvvoštallan sápmelaččaid logu Riikkaidgaskasaš guorahallama vuodul našunála identitehta birra, man – Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste - NSD - (Norgga servodatdieđalaš diehtobálvalus) čađahii jagis 1995 (Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995).

Guorahallan lei oassin stuorát eurohpalaš dutkanprošeavttas našunála identitehta birra, muhto dušše Norggas guorahalle sápmelaččaid logu. Dat dahkui dannego Gieldda ja bargodepartemeanta dáhtui guorahalliid jearrat Norgga ássiin sápmelaš identitehta birra ja Sámedikki jienastuslogu laktaseaddji áššiin (Ib 1995, 15).

Så har vi noen spørsmål om samemanntallet.

Samemanntallet er et frivillig valgmanntall, hvor man må registrere seg for å kunne delta i Sametingsvalget.

39. Kriteriene for å bli registrert i samemanntallet er:

- At man oppfatter seg selv som same, og at man enten
- a) har samisk som hjemmespråk, eller
 - b) har eller har hatt forelder eller besteforelder med samisk som hjemmespråk.

Oppfyller du disse kriteriene?
(Sett kryss i bare én rute)

1	☐	Ja	→ <i>Gå til spørsmål 40</i>
2	☐	Nei	→ <i>Gå til spørsmål 42</i>
8	☐	Vet ikke	→ <i>Gå til spørsmål 42</i>

40. Er du registrert i samemanntallet?

(Sett kryss i bare én rute)

1	☐	Ja, var registrert ved siste valg i 1993	→ <i>Gå til spørsmål 42</i>
2	☐	Ja, har registrert meg senere	→ <i>Gå til spørsmål 42</i>
8	☐	Nei, er ikke registrert	→ <i>Gå til spørsmål 41</i>

Govus 1: Riikkaidgaskasaš guorahallan našunála identitehta birra. Gažaldat Sámedikki jienastuslogu birra.

Gáldu: Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995: Mielddus 1 s. 13

Eanet sápmelaččat go goassege ovdal

Govus 1 čájeha ahte lea vuos čilgen makkár eavttut ledje beassat Sámedikki jienastuslohkui lagi 1995. Galggai ieš atnit iežas sápmelažžan, ja juogo galggai alddis leat sámeigiella ruovttugiellan, dahje lea leamaš váhnen dahje áhkku/áddjá geas lea leamaš sámeigiella ruovttugiellan. Dasto jerrojuvvui deavddátgo don daid eavttuid, ja gažaldahkii lei vejolaš fástidit 1. “Deavddán”, 2. “In deavdde” dahje 3. “In dieđe”.

Dat geat devde eavttuid galge vástidit 40. gažadaga maid. Das jerrojuvvui leatgo registrerejuvvon Sámedikki jienastuslogus? Lei vejolaš vástidit: 1. “Juo, ledjen juo registrejuvvon mannan válggas 1993”, 2. “Juo, lean registreren iežan maŋnjá” dahje 3. “In. In leat registrerejuvvon”.

41. Hvilke av de følgende årsaker er grunn til at du ikke har registrert seg i samemanntallet?
(Du kan sette flere kryss)

- 104 Ønsker ikke å registrere meg, fordi det ikke er viktig for meg
105 Jeg er motstander av at det skal eksistere et slikt manntall
106 Jeg er i mot at Sametinget eksisterer
107 Kjenner ikke til hvordan jeg skal gjøre det
108 Kjenner ikke til hva Sametinget gjør
109 Det finnes ikke partier/lister som kan representer meg
110 Annen årsak _____

Govus 2: Riikkaidgaskasaš guorahallan našunála identitehta birra. Gažaldat manne olbmot eai leat registreren iežaset Sámedikki jienastuslohkui. Gáldu: Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995: Mielddus 1 s. 13

Sámediggi hálidii maid diehtit manne olbmot eai lean registreren iežaset Sámedikki jienastuslohkui vaikko devde eavttuid beassat dohko. Govvosis 2 čájehuvvojít molssaeavttut maid vehkiin olbmot sáhtte čilge dan.

1. In hálit registreret iežan dannego ii leat dehálaš munne.
2. Mun vuostildan dákkár regisstara leahkima.
3. Mun vuostildan Sámedikki leahkkima.
4. In dieđe mo dan dahká.
5. In dieđe maid Sámediggi bargá.
6. Ii gávdno bellodat mii sáhttá ovddastit mu.
7. Eará sivva_____.

Guorahallama metoda ja doallevašvuohta

Guorahallamis ledje fárus guokte joavkku dahjege válljenmuni maid Statens Datasentral (Stáhta Diehtaguovddáš) válljii Norgga guovddáš álbmotregisttaris juovlamánus 1994. Informánttat galge leat 16-79 jahkásaččat. Vuosttaš válljenmunis ledje 2.300 olbmot miehta riikka. Dain vástidedje 1.527 gažaldagaide. Nubbi válljenmunis ledje 699 olbmo Finnmárkkus ja gávcci gielddas Romssas (Báhccavuona, Gálssa, Ivgu, Oamasvuona, Gáivuona, Skiervvá, Ráissá ja Návuona suohkanat). Dain vástidedje 459:s gažaldagaide.

Raporttas boahtá ovdan maid jienastangelbbolaččat - nappo informánttat agis 19-79 lagi - leat vástidan gažaldagaide Sámedikki birra. Riikkaviidosaš válljenmunis ledje 1.449 informántta dán agis ja Tromssa/Finnmárku válljenmunis ledje 442 informántta geat ledje agis 19-79 lagi.

Dáid vástádusaid vuđol leat Kalgraff Skjåk ja Bøyum (1995: 18) gávnahan ahte ledje birrasiid 56.000 sápmelačča Norggas agis 19-79 lagi 1995. Seammás ledje Sámedikki jienastuslogus 7 236 olbmo. Soai leaba geavahan 90 proseantta konfideansainterválla rehkenastidettiin guorahallama jähkehahttivuoda. Bajimus intervállarádjá lea 73.803 ja vuolimus intervállarádjá lea 38.044. Dát mearkkaša ahte lea 90 proseantta jähkehahtti ahte sápmelaččaid duohta lohku 1995 lei gaskal 73.803 ja 38.044.

Informánttaid mearri lea nu stuoris ahte guorahallan deavdá gáibádusaid maid International Social Survey Programme (ISSP) lea bidjan dákkár deaivilisvuhtii. ISSP mielde 1.000 vástideaddji leat unnimus mearrin, ja 1.400 vástideaddji leat válljenmunnesturrodaga norbman. Dat addá dohkálaš unna boastomargiinnaid, seammás go golut dákkár guorahallamiid čadaheamis eai šatta badjelmearálaččat (Ib 1995: 9). Kalgraff Skjåk ja Bøyum (1995, 17) ákkastallaba maid ahte lea jahkehahhti ahte sápmelaččaid duohta lohku lea lagat 56.000 go goappáge intervállarajá.

Eanet sápmelaččat go goassege ovdal

Mii eat leat dattetge gávdnan olles sápmelaš álbmoga logu dáinna guorahallamiin. Das lea dušše sáhka sápmelaččain geat leat 19-79 jahkásaččat. Dan lohkui ferte vel lasihit 0-18-jahkásaš ja badjel 79-jahkásaš sápmelaččaid logu. Ii leat vejolaš gávdnat sihkkaris loguid dán guovtti ahkejoavkkus, muhto lea vejolaš ráhkadir estimáhta guovtte dieđu vuodul. Vuosttaš diehtu lea galle ássi ledje Norggas 1.1. 1995 ja nubbi diehtu lea galle proseantta álbmogis ledje 0-18 lagi ja badjel 79 lagi. Daid dieđuid gávdna Statistisk Sentralbyrå -SSB (Statistikhaid Guovddášdoaimmahaga) diehtobánkkus neahtas (SSB 2017). Olles Norgga veahkádagas ledje 4 348 410 olbmo. Ahkejoavkkus 19-79 ledje 3 116 689, mii lea 71,7 proseantta. Nuppiin sániin leat 28,3 proseantta álbmogis 0-18 lagi ja badjel 79 lagi. Mii eat dieđe, lea go sápmelaččain seammá ahkejuohku go álbmogis muđui. Muhto jos lea, de sáhttá gorrelogu mielde rehkenastit gallis gullet ahkejoavkkuide vuollel 19-jahkásaš ja badjel 79-jahkásaš sápmelaččaide. Vástádus lea 22 103. Sápmelaččaid olles lohku 1995 livčci dán árvvu mielde 78 100.

Dan mannjá Sámedikki rievadadii Sámi jienastuslogu eavttuid ja attii vejolašvuodaš sápmelaččaide čálihit iežaset jienastuslohkui jos atnet iežaset sápmelažžan ja unnimustá okta máttarváhnen lei hállan dahje hállá sámegiela ruovttugiellan. Danne sápmelaččaid lohku dáidá leat lassánan, ja 100.000 sápmelačča lei jáhkehahti lohku jagis 2007. Ii leat goit jáhkehahti ahte sápmelaččaid lohku lea geahpánan 2017 rádjái.

Sámegielagiid gáldut Norggas

Mu váldogáldu sámegielagiid lohkui Norggas lea iskkadeapmi maid Sámi giellaráđči čáđahii lagi 2000 (Ravna 2000a; Ravna 2000b). Sámi giellaráđđi lei Sámedikki vuollásáš orgána, ja Sámediggi lei ruhtadan daid dieđuid háhkama. Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš Deanus čáđahii ges geavatlaš bargguid.

Norggas leat maid guokte eará buorre gáldu, gos gávdná dehálaš dieđu sámegiela dilis. Sámediggi čoaggá dieđu Sámi mánáidgárddiin mas bohtet ovdan sihke mánáidgárddiid ja mánáid logut ja das leat dieđut mánáidgárddiid giellageavaheamis. Visot dát dieđut leat jahkásaččat almmuhuvvon *Sámi logut muitalit* rapportaráiddus 2007 rájes. (Sámi allaskuvla 2007-2017.)

Nubbi buorre gáldu lea *Grunnskolens informasjonssystem* på internett- GIS (Vuodđoskuvlla diehtojuohkinvuogádagas Interneahdas) mas gávdná dieđuid sámegiela geavaheamis Norgga vuodđoskuvllain. Das leat dieđut galli mánás lea sámegiella 1. giellan, 2. giellan dahje eará sámegielat fálaldat vuodđoskuvllas. Jagi 2007 lei vel vejolaš gávdnat dieđu sihke ovttaskas skuvllain, gielldain, fylkkain ja riikkadásis. Dieđut ledje maid sirrejuvvon kategorijaide nu ahte lei vejolaš oaidnit leago sáhka davvi-, julev- dahje máttasámegielas, mii geavahuvvui oahpahusgiellan dahje fállojuvvui nubbin giellan. (*Grunnskolens informasjonssystem* på internett 2017.)

Dat gáldu ii leat šat nu buorre go eiseváldit leat heitán almmuheamis dárikilis dieđuid gielddaid ja skuvllaaid dásis dannego atnet sámegielaid dieđuid sensitiivan. Fylkka ja riikkadásis leat ain vejolaš gávdnat dieđuid rabas gáldus, ja dutkama várás sáhttá ohcama vuodđul fidnet dárikilut dieđuid oahpahusdirektoráhtas (Rasmussen 2015a) Riikadási dieđut almmuhuvvojtit dattetge bajábeale namuhuvvon Sámi logut muitalit rapportaráiddus juohke lagi.

Sámi giellaráđi guorahallan

Sámi giellaráđi guorahallan lagi 2000 lea viidámus guorahallan mii lea dahkkon sámegiela geavaheamis Norggas goassege, ja das gádná olu miellagiddevaš dieđuid. Oassi dán guorahallamis lea iskkadeapmi,

maid OPINION-diđoštallanfitnodat čađahii. Sii jerre 5 751 olbmos sin giellamáhtu birra dihto guorahallanguovllus. Dain ledje 17 proseantta dahje 954 sámegiellaga. Guorahallanguvlui gulai: Olles Finnmarku, Davvi-Romsa, vihtta gieldda márkosámeguovllus, guokte gieldda julevsámeguovllus ja čieža gieldda máttasámeguovllus. (Ravnna 2000a, 1, 8.)

Okta boađus lei ahte guorahallanguovllus ásse 16.000 sámegiellaga, geat ledje badjel 18 lagi. Eará gáluid vuodul gávn nahuvvui, ahte muđui Norggas áasset 5.000 sámegiellaga ja oktiibuot leat 4.000 sámegiela máná ja nuora, geat leat vuollel 18 lagi. (Ravnna 2000 a: 14-15.) Mađimuš lohku orru leamen menddo stuoris. Dat ii doala deaivása obba dallege, jos eanaš mánát, geat leat sámi mánáidgárddiin ja geat ohppet sámegielat skuvllas, loahpa loahpas šaddet sámegielagin. Danne árvvoštalan ahte iskkadeami boađus mas daddjo ahte ledje 25000 sámegielaga Norggas lagi 2000, lea veahá menddo stuoris.

Ferte maid guorahallat iskkadeami kritihkalaččat dannego das geavahuvvui viehka láivves meroštallan sámegiellagiin. Sámegielagin adnojuvvojit buohkat geat áddejít beaivválaš ságastallama sámegillii. Joatkkagažaldagain leat čielggadan man buorre sámegiela máhttu sámegiellagiin lea. (Ravnna 2000a, 1, 6, 9, 20). Mun namuhan dás dušše moadde čuoggá, ja ávžžuhan iežan lohkkiid lohkat Sámi giellaráđi raportta:

- 10 % sámegielagiin áddejít sámegiela, muhto eai máhte hállat giela
- 31 % sámegielagiin eai máhte lohkat sámegiela
- 46 % sámegielagiin eai máhte čállit
- Sámegielagiin sámegiela máhtus leat stuorra erohusat guovllus guvlui. Muhtin mearrasámeguovlluin leat 90 proseantta analfabehtat iežas gielas

Man ollu sámegielagat geavahit sámegiela, lea maid guorahallon (Ravna 2000a, 6, 22):

- Bealli sámegielagiin geavahit sámegiela beaivválaččat earret máttásámiin geain dušše 19 proseantta vástidit ahte geavahit giela beaivválaččat.
- 24 % máhttet sámegiela buorebut go eará giela
- 54 % máhttet eará giela buorebut go sámegiela. Eanaš oktavuođain, muhto ii fal álo lea eará giella dárogiella.
- 2/3 oassi sámegielagiin dovdet dárbbu máhttit sámegiela buorebut

Guorahallanguovllu olggobealde ii leat diehtu, makkár sámegiela olbmot máhttet.

Muhto guorahallanguovllus leat olbmot vástidan, makkár sámegiela sii áddejtit. (Ravna 2000a, 14):

- 14 550 olbmo áddejtit davvisámegeila
- 1 700 olbmo áddejtit julevsámegeila
- 1 000 olbmo áddejtit máttasámegeila
- 500 olbmo áddejtit eará sámegeila

Ii sáhte bidjat dáid olbmuid loguid oktii ja gávnahit sámegielagiid logu. Sivvan dasa lea ahte vástádusaid mielde muhtin olbmot áddejtit eanet go ovta sámegeila. Dat lohku lea dattetge unnit go logi proseantta. Danne lea eandalit mätta- ja julevsámegeielagiid lohku stuorát go duohta lohku.

Veaháš erenoamáš lea maid dat, ahte eanaš olbmot geat áddejtit eará sámegeila go davvi-, julev- ja máttasámegeila, ásset Mátta-Várjjagis, Deanus ja Finnmárkku riddogieldtain (Ravna 2000b, 4-5). Lea veaháš váttis analyseret dáid bohtosiid, muhto dán guovllus ásset sihke nuorttalašgiela, anárašgiela ja gielddasámegeila hállit. Sáhttá leat nu ahte dátge hállit leat vástidan guorahallamis. Muhtimat, geat leat vástidan ahte máhttet eará sámegeila, soitet leat mearrasápmelaččat dahje márkosápmelaččat, geat eai ane iežaset suopmana gullevažžan davvesámegillii.

Maid logut muitalit?

Bajábeale logut čujuhit dasa ahte birrasiid 75 proseantta Norgga beale sápmelaččain eai máhte sámegiela ja 25 proseantta máhttet. Dattetge lea sámegiella beaivválaš geavahusas, vaikko mearkkat giellamolsumis leat čielgasit oidnosis. Boahtá maid čielgasit ovdan ahte buot sámegielat olbmot eai geavat sámegiela beaivválaččat. Máttasámeigeliagiin dilli lei vearrámus go badjel 80 proseantta eai sámástan beaivválaččat lagi 2000. Eará giellamolsunmearka lea ahte bealli sámeigeliagiin lohket iežaset máhttit eará giela buorebut go sámegiela. Dat ge ii leat nu čielga mearka. Sáhttá baicce leat nu ahte muhtin olbmuid guovdu dát seammá mearkkat duodaštit giellamolsuma jorgalahttima ja dan ahte olbmot leat oahppamin sámegiela. Dat sáhttá leat sivvan dasa ahte sii máhttet eará giela buorebut, eaige geavat sámegiela beaivválaččat. Sámedikki giellaiskkadeamis boahtáge ovdan ahte viehka stuorra oassi - 25 proseantta - sámeigeliagiin leat oahppan sámegiela nuorran ja olles olmmošin. 10 proseantta nuorran, 15 proseantta ollesolmmožin ja 75 proseantta leat ges oahppan sámegiela mánnán. (Rávna 2000a, 15.)

Buorre mearka lea almmatge dat ahte oalle ollu mánát ja nuorat juogo máhttet sámegiela dahje ohppet dan skuvllas ja mánáidgárddiin. Galgga maid atnit buorrin mearkan, ahte sámegiela sirdáseapmi mánáide dáhpáhuvvá eanaš ruovttuin gos lea okta sámegiela hálli. Guokte goalmmát oassi sámegielat váhnemiin muitalit giellaiskkadeamis ahte sin mánát máhttet sámegiela. (Rávna 2000a: 30.) Seammás lea diedusge heajos mearka ahte okta goalmmátoassi sámegielat mánnaolbmuin ii leat sámástan iežaset mánáiguin. Deattuhan ahte dát ledje lagi 2000 iskkadeami bohtosat ja dálá dilis dáidá stuorát oassi sámegielat váhnemiin oahpahit sámegiela mánáide. Earret eará mu dutkanbargu (2014, 139-142) Deanu ja Ohcejoga gieldtain čájeha ahte sámegiela sirdáseapmi mánáide lea lassánan.

Mo mihtidit vehádatgiela dili?

Dutkit geat guorahallet vehádatgielaaid dili, dadjet dávjá, ahte sii dutket vehádatgiela ceavzinnávccaid (Gč. Fishman 1991; 2001; Hyltenstam ja Stroud 1991; Hyltenstam et.al 1999; Landweer 2008; UNESCO 2003; 2009; 2011). Giela ceavzinnávccaid sahktá gávn nahit májgga vuogi mielde, ja mun namuhan dás dušše muhtin faktoriid maid livčii dehálaš dutkat Sámis oažžut čielgasa makkár ceavzinnávccat sámegielain leat. Sáhktá ovdamearkka dihte dutkat almmolaš doaladumiid ja eandalit makkár lágat ja prográmmat leat ásahuvvon suodjalit vehádatgiela. Norggas bohtet almmolaš doaladumit ovdan omd.: Vuodđolágas § 108, Sámediggelágas, Giellalágas (mii rivttiid mielde lea Sámelága oassin), Oahpahuslágas ja Báikenammalágas. Sihke Giellaláhka ja Oahpahusláhka addet nannosut vuogatvuodaid sámegiellagiidda Sámegiela hálldašanguovllus go eará sámi guovlluin. Lágaid ollašuhttin lea maiddái okta dutkanvejolašvuohta, man mielde sahktá árvvoštallat gielladili.

Lea maid vejolaš dutkat, makkár doaladumit leat olmmošjoavkkus, dán oktavuodas sápmelaččain, iežas giela hárrái. Sámi giellaráđi iskkadeamis leat ollu diedut sámegiellagiid doaladumiid birra, muhto lea uhccán diehtu das, maid sápmelaččat, geat eai máhte sámegiela, oaivvildit! Maid mii leat oaidnán, lea leamaš čielga dáhhttua ealáskahttit giela skuvlla ja mánáidgárddi bokte. Mánáid lohku sámi mánáidgárddiin lea lassánan ja maiddái daid mánáid lohku, geat lohket sámegiela nubbin giellan lassánii bures 2006 rádjái. Dan manjá 2015 rádjái lohku geahpánii 41,6 proseantta, muhto geahpáneapmi ii dáidde leat vaillevaš beroštumi dihte, muhto odda oahppoplánabuktosa boađus (Rasmussen 2015, 22; Todal 2011, 35-41).

Vehádatgieliid ahkejuohkáseapmi lea maid okta dutkanfáttáin. Dalle sahktá dutkat, galle máná ja nuora máhttet giela gaskaahkásaččaid ja boaresolbmuid ektui ja árvvoštallat, man bures giela sirdáseapmi dáhpáhuvvá ollesolbmuin mánáide. Juste giela sirdáseapmi mánáide juogo ruovttus dahje oahppoásahusaid bokte adnojuvvo buot deháleamos ášsin vehádatgiela seailluheamis.

Eanet sápmelaččat go goassege ovdal

Vehádatgielatjoavkku sturrodat iežas etnalaš joavkkus ja guovllu álbmogis adnojuvvo maid dehálaš faktorin vehádatgiela ceavzinnávccaid mihttideamis, ja dasa lassin sáhttá dutkat makkár almmolaš fálaldagat gávdnojít vehádatgillii ja leago sierra bargomárkan vehádatgiellagiidda.

Loahpaheapmi

Sámegielain lea giellamolsun joavdan guhkás, muhto sápmelaččat leat maid álgán jorgalahttit giellamolsuma ja danne sáhttá gohčodit dálá áiggi ealáaskahttináigodahkan. Dattetge sápmelaččat leat dál juohkásan giellamáhtuid mielde. Vejolaččat eanet go 75 000 sápmelačča eai máhte sámegiela dušše Norggas, ja sis leat earálagan dárbbut identitehtanannejeaddji, kultuvra- ja gielaovddideaddji doaimmaide go sámegielat sápmelaččain.

Lean ovdanbuktán ahte aktiiva leat unnit aktiiva giellageavaheaddjit go sámegielagat. Sámegielagiin leat nana vuogatvuodat ráddjejuvvon guovllus sihke joavkun ja ovttaskas olmmožin. Sis leat eará dárbbut go sis geat eai máhte sámegiela. Dákkár dárbbut leat ovdamearkka dihte sámegielat oahpahus, media, dearvvasvuodabálvalusat ja bargasajit.

Boahtte áiggi gielladilli lea vejolašvuodaid ja beroštumi veagas. Okta vuohki lasihit sámegielagiid logu lea addit buot sápmelaččaide vuogatvuoda ealáaskahttit iežaset giela. Dat mearkkašivččii ahte giellabeassi, giellalávgun ja sámegielat oahpahus šaddá buot sápmelaččaid vuogatvuohtan.

Sáhttá maid addit buot sápmelaččaide vuogatvuoda geavahit sámegiela eiseváldiid guovdu beroškeahttá das gos riikkas orrot. Dákkár vuogatvuodat leat dál ráddjejuvvon giellahálldašanguovlluide.

Mu árvvoštallan lea maid ahte ealáskahttinbargu ii sáhte lihkostuvvat dušše dainna ahte lága mielde dahká ealáskahttima sápmelaččaid vuogatvuohtan. Mii dárbbasit maiddái fágaolbmuid geat sáhttet čadahit ealáskahttima iežaset bargguid bokte. Dasa dárbbasá oahpu ja livčii vuoiggalaš gáibidit ahte alitoahpu ásahusat fállit giellaealáskahttima oahppofálaldahkan. Dat livčii vuohki hákhat sámeservodahkii boahtte buolvva giellabargiid.

Loahpaloahpas

Máŋgasat háliidivčče sihkkarit diehit mo sápmelaččat čilgejedje dan ahte eai leat čálihan iežaset Sámedikki jienastuslohkui. Dat ii ovdanbuktojuvvo raporttas, dušše mildosis, govrosis maid ferte ieš dulkot (Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995, 53). Dan mielde orru leamen nu ahte:

- 45 proseantta eai háliit registeret iežaset dannego ii leat dehálaš sidjiide
- 9 proseantta vuostildit Sámedikki jienastuslogu leahkima
- 9 proseantta vuostildit Sámedikki leahkkima.
- 0 proseanta ii dieđe mo registrere iežas Sámedikki jienastuslohkui
- 9 proseantta eai dieđe maid Sámediggi bargá.
- 0 proseanta ii gávnna bellodaga mii sáhttá ovddastit su.
- 27 proseantas lea eará sivva

Dalle go NSD - Norgga servodatdieđalaš diehtobálvalus - čadahii iežas guorahallama lagi 1995 ledje 7.236 olbmo Sámedikki jienastuslogus. Jagi 2017 ledje 16 958 olbmo Sámedikki jienastuslogus (Sámediggi 2017). Livčii miellagiddevaš dutkat manin sápmelaččat geat eai lean ovdal jienastuslogus, dál leat válljen registeret iežaset go dasa ge ii oro leamen dušše okta vástádus.

Gáldut

Grunnskolens informasjonssystem på internett 2017. Online: <http://www.wis.no/gsi/>

Hyltenstam, Kenneth ja Christopher Stroud. 1991: *Språkbyte och språkbevarande: om samiskan och andra minoritetsspråk*. Lund: Studentlitteratur.

Hyltenstam, Kenneth, Christopher Stroud, ja Mikael Svönni 1999: "Språkbyte, språkbevarande och revitalisering. Samiskans stelning i svenska Sápmi". Hyltenstam, Kenneth (doaim.) *Sveriges sju inhemska språk – ett miniritetsspråksperspektiv*. Studentlitteratur. Lund. s, 41-97

Kalgraff Skjåk, Knut ja Bjug Bøyum 1995: *Intervjuundersøking om nasjonal identitet 1995*. NSD rapporter nr 103. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (Norgga Servodatdiedalaš Diehtobálvalus). Bergen. Online: http://www.nsd.uib.no/om/rapport/nsd_rapport103.pdf Lohkkojuvvon: 17.12. 2017.

Landweer, Lynn 2008: *Endangered Languages. Indicators of Ethnolinguistic Vitality*. Originála deaddiluvvon čállosis Notes on Sociolinguistics. 5.1. 5–22. Online: <http://www-01.sil.org/sociolx/ndg-lg-indicators.html> Lohkkojuvvon 20.12. 2017

Pettersen, Torunn 2012: *Sápmelaččat Norggas - 40 jagi 40 000?* Sámi logut muijalit 5: Čielggaduvvon sámi statistikhka 2012, doaim. Else Grete Broderstad, Magritt Brustad, Kevin Johansen, Paul Inge Severeide ja JonTodal , 18–21. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Rasmussen, Torkel 2015a: Iežan vásáhusat go čállen artihkkala *Sámegiella vuodđoskuvllas ja joatkaoahpahusas* girjái Sámi logut muijalit. Čielggaduvvon sámi statistikhka 2015.

Rasmussen, Torkel 2015b: *Sámeigella vuodđoskuvllas ja joatkkaoahpahusas*. Girjjis: Broderstad, Else Grete, Magritt Brustad, Kevin Johansen, Paul Inge Severeide & Jon Todal. Sámi logut muitalit. Čielggaduvvon sámi statistikhka 2015. Raport Sámi allaskuvla 1/2015. s. 17-43.

Rasmussen, Torkel 2005: *Jávohuvvá ja ealáska. Davvisámegielagiid demografiija ja buolvvaidgaskasaš sirdáseapmi Norggas ja Suomas*. Sámeigela váldofágadutkamuš. Romssa Universitehtta. Romsa.

Ravna, Ellen 2000a: *Tabeallagihpa. Iskkadeapmi mo ovttaskas olbmot sámi guovlluin geavahit sámeigela*. OPINION ja Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš. Deatnu.

Ravna, Ellen 2000b: *Raporta. Iskkadeapmi sámeigela geavaheami birra*. Sámi giellaráđđi ja Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš. Deatnu.

Sámediggi 2017: *Jienastuslohku*. Norgga Sámedikki ruovttusiidi interneahtas. Online: <https://samediggi.no/Valga/Jienastuslohku>. Lohkkojuvpon 16.12. 2017.

SSB 2017: Statistisk Sentralbyrå. Oslo. *Historisk statistikk*. Online: <http://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/3-13.html>). Lohkkojuvpon 16.12. 2017.

Todal, Jon. 2011: *Duođalaš njiedjan fágas sámeigella nubbingiellan*. Sámi logut muitalit 4. Čielggaduvvon sámi statistikhka 2011, doaim. Else Grete Broderstad, Magritt Brustad, Johan Ailo Kalstad, Paul Inge Severeide ja Jon Todal , 19–43. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Todal, Jon 2002: ... *jos fal gáhttet gollegielat*" Vitalisering av samisk språk i Noreg på 1990-talet. Dr.art gráda nákkosgirji. Romssa universitehtta. Romsa.

Eanet sápmelaččat go goassege ovdal

UNESCO 2003: *Language Vitality and Endangerment. Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages Paris, 10–12 March 2003*, doaim. Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages. Paris: UNESCO.

UNESCO 2009: *Endangered languages*. Online: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/> Lohkkojuvvon 16.10. 2011.

UNESCO 2011: *Atlas of the World's Languages in Danger*. Online: <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/> Lohkkojuvvon 16.10. 2011.

Lágat maidda čujuhan artihkalis gávdno Lovdata-nammasaš siiddus interneahtas. Online: <http://www.lovdata.no/all/index.html>

